

~~50/1~~

~~367~~

17

Дешева бібліотека.
ч. 10.

K. 603

Іван Франко.

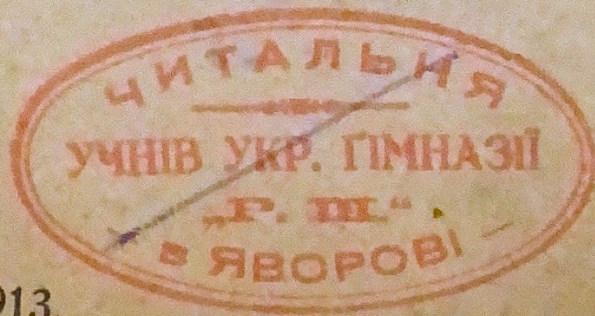
Панщизняний хліб
і інші оповідання.

Під ювілейний рік Івана Франка

видав

Просвітний кружок при III. Секції Українського
Студентського Союзу.

Ціна 20 сот.

ЛЬВІВ 1913.

Накладом Івана Лизанівського.
із друкарні Ставропільського Інституту у Львові.
під зарядом Млх. Рефця

УЧБОВА
БІБЛІОТЕКА
ЛДУ
Ім. Ів. Франка

Кабінет Франкознавства
ЛДУ ім. Т. Франко.

Інв. № 858.

372401

Переднє слово.

Пускаючи в світ отсі три оповідання, що доси, крім „Історії кожуха“ не були передруковані в збірках оповідань видаваних Антоном Хойнацьким і українсько-руською Видавничою спілкою зазначую тут, що найдавніше з них „Цигани“ було друковане первісно в фейлетоні „Дѣла“ з р. 1882 чч. 86—7, а потім передруковане в збірці „В поті чола“ ст. 167—179; друге „Ліси й пасовиска“ друковане перший раз у ілюстрованім календарі „Просвіти“ на р. 1884 ст. 24—35, третє в „Житю і Слові“ річнику третім видаванім у р. 1896 у кн. I, ст. 23—9, а четверте в збірці „Сім казок“, ст. 33—38. Видаючи ті оповідання тепер скремою книжкою, подаю їх не в хронологічнім порядку їх написаня та друкованя, а відповідно до хронології історичних відносин, яких торкають ся ті оповідання. На першім місці йде оповіданє „Панщизняний хліб“, що майже цілим своїм змістом належить до панщизняних відносин перед р. 1848, а тільки закінченням відкриває немов мале віконце на відносини по наданю свободи нашому народови. Друге оповіданє „Ліси й пасовиска“ відносить ся до темної доси в історії нашого економічного розвою доби політичної реакції 50-их рр. минулого віку, в якій наші селяни конаць кінцем основно програли т

зв. сервітутову справу і в якій через те покладе-
на була основа пізнішого економічного лихолітя
та автономічного безголов'я. Третє оповіданє від-
носить ся до пізніших часів, 60-их рр., коли ре-
організація жандармерії в нашім краю отворила
дорогу надужитям політичної власти і значно
причинила ся до спиненя розвою політичного жи-
тя серед нашого народа на довгі десятилітя. Че-
тверте то образець з сучасного життя українсько-
го мужика.

Може мої оповіданя видадуть ся декому ста-
ромодними і позбавленими тої містики, яку наші
новіші письменники та критики уважають майже
доконечною привалежністю літературних творів.
Про те надію ся, що вони ні в чийй душі не збудять
хорих фантазій, а здоровому смакови дадуть здо-
рову і не зовсім неприємну поживу.

Львів 15. жовтня 1912.

Іван Франко.

Панщизняний хліб.

Було се зимою в початку 1896 року. По вічу в Перемишлі запросили мене торецькі читальники, а головню посол Новаковський, поїхати з ними до Торок. Я давно бажав бути в Торках і радо згодив ся поїхати, а двомилева їзда саньми по снігу, при світлі місяця була для мене радше принадвою, ніж страшною. Їхала нас спора купка. Мені прийшло ся сидіти в санках Андрія Крицького, старого селянина, котрого я пізнав на вічах як доброго бесідника. Дорогою я пізнав його ще ліпше як оповідача. Ми мали час розбалакати ся, а Крицький оповідав невтомимо. Він знав усіх у селі, знав історію кожної хати, кожного закутка, а пам'ять його сягала хоч недалеко, а все таки пару літ поза 1848 рік. Про остатні роки панщини були його оповідання власне найцікавіші, найглубше запали мені в тямку. Може колись мені вдасть ся списати їх у цілости (д. Крицький живе доси й дай йому Боже ще жити много літ!). А тепер я передаю з пам'яті одну частину з його оповідання — не дословно, а так, як вона уформувала ся в моїй пам'яті.

Я ще був молодий, коли панщину скасували — оповідав Крицький, — тільки три роки я робив її. А про те буду ті три роки тямити доки мого життя. Люті часи були, паночку! Теперішня молодіж, Богу дякувати, не має і поняття о тім, що тоді діяло ся. І нехай не має! Не треба їй мати. Та дещо таки повинна би знати. Те, що ви розповіли в своїх „Панських жартах“, то правда, але то не вся правда. Ви того, пане, не могли знати докладно, бо вас тоді ще й на світі не було. А хто того сам не бачив на свої очі, той не може собі те так легко зміркувати. Подивіть ся на наші поля, пане! Богу дякувати земля благодатна, навіть найбільшійший мус може жити, коли тільки має пару здорових рук і охоту до праці. Еміграційної горячки ще тут не знаємо. Імо хліб житний або пшеничний, вівсом коні годуємо, голоду не терпимо. Маємо своє тягло, свої ковані вози, маємо в селі школу, читальню, склеп громадський, а за те не маємо ані одного жида. Одним словом, стоїмо на власних ногах, о скільки то в Галичині хлоп може стояти на власних ногах.

Та не питайте мене, як тут виглядало перед 1848 роком! Досить вам буде лиш тільки сказати, що в цілім селі не було ані однісінького воза. Тільки у пана були вози, а у хлопів тільки сани. Саньми звозили літом збіжжя до стоділ і сіно до стогів, на санях вивозили обірник на поле, на санях чи літо чи зима вивозили й умерлих на кладовище.

Ну, та вмерлому байдуже. А як жили живі! Я тільки про себе скажу. Мій тато був з Медики родом, мав двох братів — усі три були хлопці гарні, спосібні. Взяв пан одного до двора за льока, поїхав з ним до Бродів і там програв його в карти другому панови. Ще й доси десь там в Брідщині є фамілія Крицьких — то наші свояки. Вернув пан до дому, взяв другого брата до

двора, поїхав з ним до Варшави і знов десь його запропастив. То мій тато бачить, що й його жде таке саме, взяв тай утік сюди до Торок. Ніби то під одним паном було, але все воно даліше від пана і якось так йому минуло ся. Відував тато дуже, оженив ся бідно, не було з чого жити, а тут на панщину гонять. Ледво мені дванацять літ минуло, мусів я йти на панщину. Ой, назвав ся я за три роки всякого знущання! Не дай Боже й згадувати!... Та я не про себе вам розповім.

Був у нас в селі бідний та нещасливий чоловік, Онопрієм звали. Таки на правду, що був і бідний і нещасливий. Нині ніби то бідніші бувають і живуть на світі, халупники без кроку поля, навіть комірники між людьми по людськи виглядають. Тоді не те було. Онопрій мав хатину, мав огородець, мав пів прута поля. Тепер би то був сякий-такий господар, а тоді називав ся пішак. Як нині бачу його. Згорблений, з запалими очима і лицем такої краски, як земля свята, бо-сий зимою й літом, без капелюха ані шапки, принаймі я ніколи не бачив, аби голова у нього була чим будь накрита; — сорочка груба, з міхового полотна, чорна як стега в курній хаті; поверх сорочки стара, з долини обігнила і обшарпана веретянка, підперезана ликом або перевеслом, — отсе була вся його одіж, чи то зима чи літо. Все зігнутий ходив, усе звільна, ледво ліз, усе щось жвав у роті і все голодний був. Ми хлопці чи то пасучи панські вівці, чи роблячи яку иншу роботу, нерас сміяли ся з нього, дразнили його. Він ніколи не вгнівав ся, не підніс голосу, а все якось так покірно, таким приниже-ним та прибитим голосом відповідав:

— Так, дітоньки, так! Жартуйте здорові. А хлібця дайте, коли маєте, бо бігме, що ще-м його, святого, сьогодні в роті не мав...

— А що-ж ви раз у раз жвете, Онопрію? — питаємо бувало.

— Ет! — відповідав він неохітно і понуривши голову важко зітхав.

— Онопрій жвачку жве! жвачку жве! — крикне бувало дехто з пастухів Інші підхоплять, регіт піде по толоці, а Онопрій нічого, відвернеся тай шкандибав до своєї роботи. Раз тільки я бачив, що він тайком отирав собі очи брудним рукавом своєї веретянки.

Жінка у нього була зла, так говорили в селі. На вигляд не можна було того по ній пізнати, бо молодиця була вродлива, здорова, рум'яна й весела. Тільки пізнійше я зрозумів, яка лиха доля спарувала їх обоє. Онопрій довго парубкував, служив при дворі, свого не мав нічого, аж на раз пан казав йому брати Марту. Се було його нещастє, бо Марта взяла його під ноги, притлумила, прибила до землі, морила голодом, навіть казали, що біла його вечерами, а сама бігла за двораками. За такою жінкою Онопрій швидко постарів ся, згорбив ся, пожовк і зівяв, зробив ся „гусячим повітрем“, як казали в селі.

Не знаю вже, по якому там інвентару, досить, що Онопрій, хоч ніби-то господар а не наймит, був майже день у день на панщині. Здаєть ся, що жінка гонила його сама робити понад припис, платні дні. Та яка то його робота була? У бідолахи не було сили за хруща, і коли інші не допомогли йому чи то на загоні чи в stodолі, то атаман не жалував нагайки, бив, копав ногами, аж кости у старого тріщали. А він терпів, ан пари з уст не пускаючи. І диво! Не раз здавало ся, що не встане від тих нелюдських побоїв, що всі кости у нього поломані — аж ні! Полежить троха, постогне тихенько, а далі встане, тай знов помаленьку починає порпати ся, ніби то робити щось, не швидше й не ліпше, як і перед бійкою.

Одного разу — як нині тямлю і до смерти того не забуду — було якось коло полудня. Саме пшеничні жнива були. Вигнали людей грома-

ду на панський лан і власне вже один вижали. Треба було йти на другий лан, аж ген на другім кінці поля, за гостинцем. Ви пане не думайте, що то така проста річ була перейти з одного лану на другий. То нині люди переходять з ниви на ниву, серпами поблискують, віддихають повними грудьми, простують крижі, перекликають ся, витають ся, жартують або про здоровля питають. Тоді не те було. Пани все лоточили своїх наставників: „Не вмієте порядку держати, часу багато тратите, поки з одного лану на другий перелізете“. А наставникам то що? Вони на конях, нагайки в руках... То скоро одного лану діжнуть, зараз кричать:

— Ану, що духу на другий лан! Далі!

І пускають коні тропом, а всіх женців, старих і малих, серед сквару і спраги, серед курявити дощу женуть перед собою. Втомлені важкою працею, не вспівши віддихнути, люди біжать що можуть вискочити. Звісно, що молоде та сильне, те біжить наперед, кричить, вівкає, регочеть ся, так, що здалека думав би, що яке сполошене весіле жеде по полю. Але вагітні жінки, старі баби та діти не можуть надужати, лишають ся з заду. Ой, ірка їх доля! Атаман на кони за ними, перепаляюкою, не питає, чи по плечах, чи по голові. Біжать бідні, падуть у рови та борозди, не раз підіймуть копита. Ой пане, кільки то разів я бачив, як вагітні жінки отак падали, а вставши мали на плечах сорочку пописану червоними басаманами! І нагайка крізь полотно тіло попрогризала.

Отже раз гнали отак громаду з одного лану на другий. Бігли людонькове полевою стежкою, віддихані, червоні, присипані пилом, очи кровю наливані, бо спека була велика. Я стояв край роги, нає панські коні на передозі. Пробігли передо мною при мене на сам перед парубки, далі дівчата, потім чоловіки, а з заду стариня ногами набиває. Онопрій був між ними, та він на самім заді

лишив ся. Так і видно, як коліна під ним диль-
кочуть а роззявлені уста силують ся захопити як
мога більше повітря. Та де тобі, не може бідола-
ха за другими наспіти. А атаман ось ось за ним
на коні. Ще хвилька, аж тут як не роздасть ся
крик:

— *Prędzej chacie, prędzej!*

І рівночасно свиснула нагайка, чорною га-
дюкою блиснула в повітрі і обвила ся довкола
голіх по коліна Онопрієвих ніг. Легенький ляск
знов блиснула в повітрі нагайка і знов окрутила
голі ноги старого. Він тільки ойкнув і повалив ся
на землю, а на ногах від разу виступили два ши-
рокі, червоні перстені і з них помалу почала ви-
ступати кров.

Атаман зупинив коня.

— *Wstawaj drabie!* — кричав до Онопрія.

Той звільна, натужуючи ся, почав піднимати
ся до гори. В тій хвилі нагайка ще раз опереза-
ла його плечі. Він похилив ся мов зігнута лоза
і в тій хвилі щось чорне та тверде випало у ньо-
го з за пазухи і покотило ся до рова. Онопрій
сягнув рукою по свою згубу, та не встиг захопи-
ти її на лету.

— *Co to jest?* — крикнув атаман бачучи йо-
го рух.

— Та...та...так — лепотів Онопрій.

— *Podajm i podaj tu!* — кричав атаман.

Онопрій, усе ще згорблений, весь тремтячи
зліз до рова, підняв і подав атаманови те, що ви-
пало у нього з за пазухи. Атаман довго придив-
ляв ся тому предметови, а Онопрій стояв перед
ним без шапки, зложивши руки на груди мов у
молитви. Я не зводив очий із його ніг. Коліна ра-
у раз дилькотіли мов у чоловіка, що дуже змер-
а з червоних перстенів на худих та чорних
бруду лятках тоненькими смужками плила в до-
лину кров і швидко всякала в сірий пил дороги.

— Co to jest? — запитав] нарешті атаман
Онопрія.

— Та...та...то... то хліб.

— Co? Chleb?

— Ну, так, мій хліб. Я такий їм. У других
людей то макух, а у мене, паночку, хліб.

Атаман ще хвилю держав Онопріів хліб у
руці, оглядав його, нюхав, а далі рука в нього
якось дивно задрожала, він шпурнув тим хлібом
геть на поле, швидко видобув із кишені хустку
і почав обтирати собі очі. Навіть він розплакав ся.

Знаєте, пане, повідають, що десь колись Пан
Біг зробив таке чудо, що заставив каміне плака-
ти. Певно, що то чудо було, божа сила. Але,
грішний чоловік, я думаю, що то було більше
чудо, коли отой наш атаман заплакав над Оно-
прієвим хлібом. Я малий тоді був, чотирнацять
літ, а як побачив його сльози, того чоловіка сльо-
зи, що був для нас як огонь, як звір без серця,
то мене щось шпигнуло мов ножем у серце. Я до
тої хвилі нічого не розумів, не застановляв ся:
казали робити, я робив; били, я терпів, бо бачив,
що й другі так само роблять. Я й не думав, щоб
то могло бути инакше, навіть не розумів, чи то
зле так чи добре. Противно, нераз мені говорили,
що то так треба, що так Пан Біг дав, що хлоп
лінивий і треба гнати його до праці. Але оті ата-
манські сльози від разу все в моїй душі перевер-
нули. Я пізнав, що мусить бути страшне зло,
страшна кривда на світі, коли навіть такий звір
мусить над нею заплакати.

Атаман помовчав хвилю, ще раз обтер очі
хустиною, а потім винявши з череса якийсь гріш,
кинув його Онопрієви і сказав:

— Na masz! Idź do karczmy! Kup sobie chle-
ba! A zaraz tam wychodź do roboty!

І не дожидаючи довше затав коня і пігнав
за женцями, а Онопрій, понуривши голову та не
озираючи навіть закровавлених ніг, потюпав до-

рогою до села. А коли геть відійшов, я підняв його той хліб і сховав його за пазуху. Зразу думав на сміх показати його иншим пастухам, аби побачили, яку то жвачку жве що дня стрий Онопрій, але коли я взяв макух у руку, прийняв мене такий жаль, що я й собі-ж отам серпою при панських конях заплакав мов мала дитина. І прийшовши вечером до дому я сховав та макух у скритку за стріхою і держу його до нині і внукам своїм лишу на пам'ятку.

То вже були остатні панщизняні жнива. Величідни потім скасували панщину і люди вже веснували на своїм. Старий Онопрій не радувався, все однакий був.

— Що вже мені свобода! — зітхав він. — Будьте собі свободні, а моє вже пропало.

Одного ще тільки бажав: покушати свого власного житнього хліба...

— От би мені хлібця житнього з власного поля покушати! — говорив нераз. — Може би аж тоді засмакував свободу.

Жнива надходили. Жито вродило на чудовище хлопа, а колос як праник. Старий Онопрій день у день рано вибігав на свій загін, придивлявся своєму житю, зі страхом слідив кождо хмару, зривав колосок і вилущував зернятко, чи вже можна жати. Дождав ся нарешті, затвердло зерно, пополовіло стебло, похилило ся в низ. Ще люди й не збирали ся на жниво, а старий Онопрій одного дня взяв серп та й пішов на свій загін.

— Вижду два, три снопи, витовчу зерно, змелю на жорнах, аби тільки покоштувати хлібця святого.

Вечеріло. Я ще з одним хлопцем вертав з поля від сіна. Ідемо стежкою поміж жита, розмовляємо, аж глянь, перед нами щось повзе та шелестить. Підбігаємо ближше — а се старий Онопрій. Нажав три снопи жита, поклав один на го-

ову, другий на одно плече, а третій на друге, горбився в двоє і лізе до дому. Снопи великі, што вродливе, так що колосе аж землею за ним гнє ся. Ідемо за ним, розмовляємо, жартуємо все то один то другий ніби не навмисне стане ому на колосок. А у нього й на тільки сили не а, аби відірвати колосок від стебла; за кождим разом стане і не обертаючи ся, жалібно-спокійним голосом говорить:

— Ей хлопчики, та дайте спокій! Адже се пібець святий!

Жаль нам його стало, ми перестали йому битки робити, а далі я сказав:

— Дайте, татусю, я вам занесу ті снопи до хати!

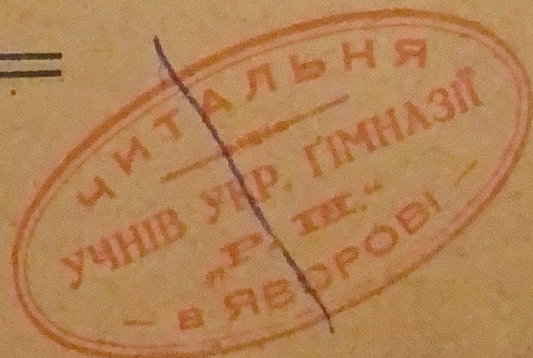
— Ні, синку, вже я сам!

Провели ми його аж до хати. Жінки його не було дома; двері були засунені з середини. Коли ми нашли деревляний ключ під стріхою, коли відімкнули двері, Онопрій стояв усе ще держаючи снопи на собі. А коли двері отворили ся, він якось прожогом кинув ся до середини, та потикнув ся на порозі і тихенько, разом зі снопами впав на землю. Так немов би присів. І тише. Снопи вкрили його.

— Що вам татусю? — питаємо з надвору.

Не відповідав. Вбігли ми до сінни, відкинули снопи, а він лежить на землі, лицем в низ, живий.

Не дочекав покоштувати свобідного хліба....

Ліси і пасовиска.

Оповіданє бувшого пленіпотента.

Господи Боже, що то крику було у нас ті ліси та пасовиска! Як звивали ся пани, нараджували ся, підплачували інженерів та адвокатів, аби звільнити себе від усяких тягарів! Мудрі голови. Вони знали, що хоч цісар дав хлопам волю і скасував панщину, то прецінь як вони не дадуть їм ліса й пасовиска, то хлопа так мусить або погибати на пни, або до них „прийдітьте поклонімо ся“, — а тогди верне знов панщина хоч троха в иншій свиті, але для хлопа через те зовсім не лекша!

І гадаєте, що у нас не вернула панщина. Прийдіть лишень та подивіть ся до нашого села, намі переконаєте ся. Правда, атамани й окомани се їздять уже по під вікна з канчуками, на панськїм подвірю нема вже тої дубової колоди, на котрій бувало що суботи відбувало ся „гуртовне палкованє“; але поглядіть лишень на людий, поговоріть із ними! Чорні як земля, нужденні, хати пообдирані, старі, поперехилювали ся на боки. Плотів трохи що й не зовсім нема, хоч ліс довкола села, як море; приходять ся людям обкопувати царину ровами та обсаджувати вербами, так як на Поділю. Худоба нужденна, миршава, тай то рідко у котрого газди й є. А спитайте їдучих із серпами та з косами: „Куди йдете, люди?“ то певно скажуть: „На панський лан жито жати“, або „На панську луку косити“. А коли ви здивуетесь, як се так, що вони йдуть до пана на роботу тепер, коли у самих ще нічого й не тикає, а тут грє, з колоса летить, — то вони хїба похитають головами та скажуть сумно: „Що-ж діяти? Самі то бачимо і серце нам краєть ся, але що діяти! Задовжились ми у пана, а у нього така встанова, що попереду відроби панови, хоч би тут

розові кулі летіли, а вже відтак собі⁴. Се у нас до року так: у пана зробимо все завчасу і добре чисто, а наше власне тим часом гине і пропадає в поли. І добре то вимудрував наш пан! У нього ліс — у нас і патичка на обістю нема без його відома! У нього пасовиско — у нас худоба вигбла, витратилась, а решта ходить як сновида. У нього поле справлене, чисте, а наше заросло пирійками, гирчицею та бурянами, гноїку нема, аби справити, худібки тяглої нема! А ще що й на тім уродить ся, то таки на поли пропадає, бо мусимо пана обробити на сам перед, за погоди. І ніколи ми не можемо прийти до хліба, не можемо стати на свої ноги, не можемо вибити ся з під панської руки. А пан тисне, о, тисне що сили! Він у нас тепер начальником громадським, його якийсь прислужник писарем, і ціла рада мусить хилити ся до їх волі. Відного не пустить із села ні на заробок ні на службу, книжки не видасть. „Тут сиди, не рипай ся, роби у себе!“ А у себе, розумієть ся, нічого робити, — йди до пана! А пан — бух по десять крейцарів за день у найтяжший час, і мусиш робити, бо нігде діти ся! Оттак то він прикрутив нас і щораз ліпше прикручує! Скажіть же самі, чи треба нам ще крім того панщини? Мені здаєть ся, що давна панщина з буками й оконами не була така тяжка.

А тепер послушайте, як то він заїхав нас із майки, аби випровадити в поле, і забрати отак у свої руки. Сам я був при тім, то можу вам на певно сказати і кожде слово заприсягнути. Ось послушайте!

Зачало ся нещастє наше від конскріпції, знаєте, що була в 59-ім році. До того часу жили ми з паном у добрій злагоді. Він нас бояв ся чіпати, бо, знаєте, тогди ще бстрах був між панами за-про тоту мазурську різанину. А ми знов його й не потребували чіпати: пасовиско мали,

в лісі рубали, так як наші батьки з давен-давна і все вважали, що то ліс громадський — навіть злісного громадського держали. Аж тут бух — конскріпція. Знаєте, нарід темний, не знає що до чого, перепудив ся. Як то наш хлоп, усе боїть ся, аби податків не підвишили. Так і тоді: списувати будуть не тільки людей, а й худобу! Вже то без чогось не є.

Аж тут раз у неділю по хвалі божій, як то звичайно, вийдуть люди з церкви, постають на зарінку раду радити. Там і вийт накази які гомосить, інші про жнива балакають... Аж тут пан... „Так і так, панове громада, важна справа, конскріпція. Я ваш приятель, я тепер такий самий хлоп як і ви. Знаєте, цісар порівняв нас усіх, тепер нема вже панів...“ — Ну, просто сказавши, почав нам гнути харамана. Ми роти порознимали, що то, перший раз чуємо від нашого пана людське слово! — „Так і так“, — говорить він далі, — „важна справа, конскріпція. Чия ласка, прошу до мене, маю щось важного сказати, як вам треба бути при тій конскріпції“. Тай посунув наперед, до двора. А ми всі, кільки нас було, лавою за ним. Увійшли на подвірє. Він став на ганку, озирнув ся по людях, а далі викликав кількох старших до себе тай пішов з ними до к...
— „Ну, ну, що пан казав, що за справа?“ А старці наші головами сивими похитують, та все мучуть: „Так то так, правда й є!“ А далі до нас „Ходім у село, чого тут галас підняли на панськім подвірю? Чи тут вам місце до наради? Пішли ми.

— Знаєте, люди добрі, панове громада, — заговорили наші старці, коли ми знов стали на громадськім зарінку — що завтра має до нас приїхати конскріпція. Отже ж то пан наш, дай йому Боже здоровле, казав нам остерегти громаду. Вважайте, каже, на худобу! Вони списують худо-

у і потому наложать на вас від кожної штуки
о ринському податку. Як скажете, що пасете
лісі, то будете й від ліса платити подвійний
одаток: раз за ліс, а другий раз за то, що па-
ете. То пан радить зробити так: поперед усього
е казати, що пасемо в лісі, а відтак переховати
асть худоби в лісі через завтрішній день, і при
онскріпці подавати менше худоби ніж маємо.
Так, каже, роблять і по других селах. А ліс, ка-
ке, як ваш був, так і буде, бо конскріпція нічого
е має до ґрунтів.

Порадились, порадились і урадили послуха-
ти пана. Що то дурні! То як у кого було пять
штук худоби — він три до ліса, а дві лишає на
показ; у кого десять штук, — він сім до ліса, а
три лишає. Цілу череду худоби з цілого села за-
такували до ліса, між дебри та нетри і ждемо
зпокійно конскріпці. Так тяжко чоловікови при-
ходять ся ті податки, а ту ще пан так налякав
нас новими буцім то надвишками, що ми не ва-
чували ся по просту ошукати конскріпцію, щоби
лишко як небудь викрутити ся від біди.

На другий день рано десь так у обіда, вже
конскріпція в селі. Списують. Ну, ми всі держи-
мо ся того, що ураджено, подаємо як найменше
худоби, відпекуємо ся від пасеня в лісі, ще й ті-
нимо ся, що так гладко йде діло. Аж ось дійшла
конскріпція на послідку і до пана. Деякі люди
з цікавості пішли за нею. За малу хвильку при-
бігають у село, задихані, залякані...

— Що ми зробили? — кричать вони. — Ту
щось не так, ту щось погано! Чи не підвів ли-
пень пан нас на яке безголове? Він записав не
дзько всю свою худобу, але й тоту нашу, що
сівана в лісі, і комісія поїхала туди!

Ми одебеліли, почувши таке диво. Зараз зі-
дали ся гуртом і побігли в ліс. Комісії вже не
діло. Питаємо пастухів: були, кажуть, лани і наш
дич, щось писали, рахували худобу, але нас ні

Inv. n. 258 372901²

о що не питали ся. Ми до села, говорять нам, що комісія виїхала вже з двора боковою дорогою. Рушили ми за нею, дігнали аж на другім селі. Так і так, — повідаємо, — то пани нашу худобу рахували в лісі.

— Як то може бути ваша, коли ви самі казали, що більше худоби не маєте і в лісі не пасете?

— Ми таки так казали, нас пан нарадив.

— Так чого-ж ви тепер хочете? Щоби ми другу конскріпцію у вас робили, чи що? Бувайте здорові! Щосьте собі зробили, то будете мати. Що написано, то пропало. А впрочім ні, вільно вам рекурсувати, але кажемо вам наперед, що рекурс нічого вам не pomoже, а тільки ще й самі попадете ся до криміналу за те, що ошукували цїсарську комісію.

З тим ми й вернули ся. Пропало, — сказали ми, — побачимо, що з того буде.

Чекаємо рік, другий — нема нічого. Пан знов у добрі з нами, тільки як коли згадати про конскріпцію, то всміхаєть ся тай каже: „Ет, жарт тай годі!“

Аж ось на третій рік — чуємо, якась комісія їде в село, пасовиско розмірювати.

— Пек тобі маро, — гадаємо собі, — се що, за чим, по що? Пасовиско наше з віку-правіку, по що його розмірювати? Правда, ми послідніми роками один кусник поділили між громаду і зорали; гадаємо собі: може то приїхали вимірити, кільки ми зорали, а кільки ще остало ся. А комісія просто до двора; пообїдали, а відтак на пасовиско. Розложили мапу, пан сам з ними ходить і показує: от відти тягнеть ся і доти, а се... зорали.

Підійшли ми до тої комісії, кланяємо ся лека, далі приступили ближше, знов кланяємо ся а комісія ані в той бік. Далі вїйт осмілив ся каже:

— То, прошу панів, наше пасовиско, на що ви його міряєте і палькуєте?

— А ти що за один? — питають пани.

— Я війт громадський.

— Ну, то добре, — відповіли вони, тай далі своє роблять. Обпалькували той кусник зораний окремо, а решту знов окремо. Ми вже з війтом за ними ходимо і дивимо ся, але що вони говорять, того не знаємо, бо по німецьки шваркочуть. Далі скінчили і сідають на бричку. Війт за нами, не попускаєть ся, та все допитує. Тоді один пан стає в бричці і обертаєть ся до нас.

— Ви, люди, виділи, як комісія міряла пасовиско?

— Та виділи, — кажемо.

— І виділи, як пальки била?

— І то виділи.

— І знаєте, що онто там — показав на зораний кусник — то ваше, громадське, а се отту, то панове?

— Га, що, як? — скрикнули ми всі мов попарені і до комісії. Комісія в ноги.

На другий день женуть наші пастухи худобу на пасовиско, а там панські слуги: „Марш відси, се панське пасовиско, не смій і ногою поступити сюда!“ Пастухи обернули худобу, женуть у ліс, а там панські злісні та гайдуки: „Марш відси, ліс панський, не смій і за окіп поступити ногою!“ Пастухи, звичайно діти, та в плач; женуть худобу назад до дому. Гвалт, крик у селі такий зробив ся, немов хто ціле село підпалив на всі чотирн часті.

Що ту робити? Жінки кричать: „Ми з ко-дюбами підемо і тим панським слугам голови по-скінаємо!“ Але старші чоловіки якось уцитькали їх і зараз вибрали кільканайцятьох, щоби їхали аж до Львова до адвоката зарадити ся. Вибрали й мене. Поїхали ми, напитували адвоката, Русина, заслуженого, кажуть, і щирого. Прийшли до ньо-

го, розповідаємо: Така річ і така. „Щож“ — каже — „будемо зачинати процес. Розстарайтеся свідків, паперів, гроший, а тимчасом заховуйтеся спокійно, бо всяка бунтація тільки пошкодила би справі“.

— Але ж паночку, — кажемо ми, — як нам ту заховатися спокійно, коли нема де раз худобу вигнати? Адже без паші худоба на пни погине!

— Га, — каже адвокат, — щож я вам можу на те порадити? Як виграємо процес, то пан буде мусів повернути вам усю шкоду, а тепер радьте собі як можете.

З тим ми й пішли. Зачався процес. Кілько ми гроший на нього видали, Бог один знає. Я нарахував самому адвокату та на стемплі щось звиш сімсот ринських. Громада тяглася з остатнього, хоч і як їй то не легко приходилося. Боліс і пасовиско осталися в панських руках і ми мусіли більшу половину худоби як стій випродати за пів дармо, бо не було чим годувати. Решта товклася — і до нині товчить ся — то погусячим зарінку, то по перелогах, то по городах. Сади наші через то понівечилися, пасіки позвозилися, а худобинка ходить лиш шкіра та кости.

Сім літ тягнувся наш процес, то так, як би хто з громади сім літ жили тяг. Зовсім на нінащо звелися ми за той час, але до пана ані дуду, завзялися. Пан собі-ж. Вже в яких то ми судах, у яких інстанціях не бували! І в бецирку, і в губернії, і в міністерстві і Бог знає куди. І все в однім програємо — рекурсуємо; в другім виграємо — пан рекурсує, а кінця як нема так нема. Аж нарешті — Господи тобі слава! дочекались ми! Приходить возний, приносить нам резолюцію з найвисшої міністерії. Так і так, щоб полагодити спір між громадою а двором, визначається губерніяльна комісія, котра на місці спірним має все розглянути, передивити документи.

переслухати свідків і видати остаточний засуд. Тож обі сторони обов'язані того а того дня ставити ся на місці спірнім зі всім своїм доказовим матеріалом. Засуд тої комісії буде без апеляції potwierджений і виповнений. Ну, Господи, тобі слава! подумали ми собі. Тепер певно буде наша правда, коли комісія має на місці судити. Ту кожний буде міг сказати, що знає, кожного вислухають, а в такім разі мусять же признати, що правда по нашій стороні.

Пан наш одержавши таку саму резолюцію, дуже щось поціснів і ніс повісив, але далі, видно, щось надумав ся, сів на бричку тай до Львова. Куди він їздив, не знати, але два наші люди, що тогди були у Львові, розповідали опісля, що виділи його, як водив ся по місті з нашим адвокатом. Розумієть ся, розповідали аж тогди, як уже було по всьому! Досить того, що по двох чи трьох днях приїхав наш пан зі Львова якийсь уже веселійший і навіть утішний. Дивуємо ся ми, але не знаємо, що то має значити.

Навідали ся і ми до свого адвоката. Втішив ся дуже. „Виграємо справу“, говорить. „Я сам“, — каже, — „стану з вами на місці спору перед комісією. Але день перед тим прийдіть сюда до мене: війт, пленіпотенти, свідки, привезіть із собою які маєте папери, то треба перездріти, порадити ся. Знаєте, як то перед битвою в війні приготуюють ся, так і нам треба приготувати ся. Приїдьте раненько, то я скажу кождому, що і як хто має говорити, бо, бачите, справа запутана, а з полудня посідаємо на віз тай гайда в село, щоби у означений день рано бути на місці спірнім“.

Послухали ми його ради, ще й дякуємо. Зібрали ся: війт, два пленіпотенти і три найстарші господарі в селі, яко свідки, забрали всі старі папери, які де в кого були і поїхали о півночі до Львова,, день перед приїздом комісії до села. Приходимо раненько до адвоката — нема

дома, десь вийшов, але зараз прийде, просять зачекати. Чекаємо ми, чекаємо — нема адвоката. Вже десята, одинацята, дванацята година — нема. Поголодніли ми, пішли до воза дещо перекусити. Прибігаємо по хвили — ще нема адвоката. Що за нещасте? Вже перша, ба й друга, ба й третя година, — тут би нам час уже їхати до дому, щоби на вечір заїхати, а його нема. Аж далі, десь так коло четвертої йде він.

— Ах, перепрашаю вас, — говорить — дуже перепрашаю, панове ґазди, але не моя вина, що я так опізнив ся, в суді при розправі був, оборона протягла ся аж до сеї години. Але то нічого, ми ще все зробимо гаразд. Прошу до мого покою!

— Але може би ми зараз сіли на віз і їхали в село, — сказав я. — То пан могли би там переглянути папери і навчити нас, що маємо говорити.

— Е, нема чого квапити ся, — сказав він, — успіємо заїхати, а перегляд паперів не довго потриває.

Пішли ми з ним до його покою і посідали. Паперів внесли ціле наручє. Взяв він того читати: читає, читає, поволеньки, уважно, деколи нас щось запитаєть ся, ми відповідаємо, він знов читає, а ту вже пів години, ба вже година, ба й друга минула, — він нічого. Ми ту як на терню сидимо, вємо ся, потіємо, а він усе розпитує нас, мов на протоколї, все папери читає, муркоче, — непорадна година! Вже ми по кілька разів йому набиливали: пора би їхати. А він усе своє: зараз, зараз! Тай далі до читаня. Шеста година вибила, як дочитав. Ну, гадаємо собі, Господи тобі слава, кінець уже тому читаню, поїдемо! Еге, як би та не так! Як зачне тепер наш адвокат толкувати нам цілий процес від початку, обширно, подрібно, немов то ми й зовсім нічого не знаємо. Говорить, говорить, а ми трохи зо шкіри

не вискакуємо, — туй таки би чоловік схопив ся, плюнув йому в очи і пішов. Та ба, годі! Далі зачав нас навчати, як маємо говорити перед комісією, — і справді мудро навчав!! Така ясна стала нам ціла справа, так добре знав кождий, що йому говорити, що аж любо. Жаль тільки, що коли се навчанє скінчило ся, вибила девята година. Смеркло ся зовсім. Він аж тепер мов спостеріг ся, а ту ще й гриміти почало.

— Овва, а се що такого, вечір уже? — сказав він озираючи ся.

— Таже вечір, — відповіли ми, мов осужені.

— Щож тепер діяти? Як їхати?

— Або я знаю, — відказав я. — Тепер трудно їхати, дорога недобра, тай воно далеко досить, лісами!...

— Самі не знаємо що діяти! — відказали наші люди.

— А на котру годину завтра має приїхати комісія.

— На десяту рано.

— На десяту? Е, то байка: переночуйте ви ту, а завтра ранісенько повстаємо і курнемо в село так, що аж закурить ся. На осьму будемо там. Отту йдіть, зараз коло моєї хати шинок є, жид, порядний, там переночуйте, а завтра, пам'ятайте, не опізніть ся, я буду ждати на вас.

Що робити! Раді не раді пішли ми. Жид уже мов і надіяв ся нас.

— Чи ви від пана адвоката? — питає.

— Ая!

— Ну, ну, ходіть, найду для вас місце, ночуйте здорові! А може ще потребуєте чого?

— Та дайте по порції горівки, ліпше буде спати ся.

Випили ми, полягали в божий час і від разу поснули, як дерево. Чи довго ми так спали Бог знає. Досить того — пробуджую ся я — день

білий. Зриваю ся, до вікна, дивлю ся на сонце — вже геть з полудня. Гляджу довкола — всі наші газди сплять як дерево. Господи Боже, що се такого? Чи то сон, чи ява? Скрикнув я що сили, — ні, се не сон! Вони посхапували ся і собі ж до вікна. А се що? З полудня вже? Не вжеж ми так довго спали? Припадочку нещасливий! Вемо ся, мов пискорі посолені, а ту в голові кожному шумить, кости всі болять, мов поломані! Кличемо жиди: кільки вам належить ся за нічліг? — Не много, лише шість ринських. — Як? що? яким світом? — А він злодюга, видячи, що нам квапно дієть ся, що ми ту розщобаємо ся та аж губи гриземо з нетерплячки, став собі в дверех та тільки всміхаєть ся, бороду погладжуючи. — Так у мене всі гості платять!

Декотрі з наших зачали з ним торгувати ся, але де там, ані слова не дає собі сказати. Вергли ми йому гроші, кільки хотів, тай далі до адвоката. Прибігаємо — нема дома, рано ждав-ждав на нас, а далі сам поїхав, велів, щоби ми як найшвидше поспішали за ним. А папери наші? — Папери лишив, ось вам ваші папери! — От так маєш! Поїхав, а паперів не брав. Господи милосерний, що з нами тоді робило ся, то й погадати страшно! Що то, гадаємо собі, там десь уже без нас справу розсудили, громада програла, що нам люди скажуть? Яка нужда чекає нас далі? Ми немов наперед бачили того, що нас чекало, тай тогди вже не трудно було й бачити все те наперед!

Пігнали ми до дому, тай просто не в село, а на пасовиско. Нема нікого. До ліса. Нема нікого. А ту вже швидко вечір буде. Ми до двора — в дворі співи, сміхи, гостина, музика — се нає комісію гостить. Глядимо ми, є і наш адвокат у покою, червоний, веселий, говіркий. Кільки проклять у тій хвилі на нього впало, то певно в своїм житю тільки склянок вина не випив! Ми вже

чисто подеревіли, не говоримо нічого, не розпитуємо ні про що, — бо і на що? Самі знаємо, що наше нещастє готове. Мов стовпи які ми поставали на ганку, стоїмо, чекаємо, а самі не знаємо, на кого тай за чим. Пани якось побачили нас, підняли регіт у покою, але до нас ніхто не виходить. Панські слуги йдуть по при нас, та кож сміють ся, кепкують собі, поштуркують нас, але до нас ані слова. Панські пси приходять, обнюхують нас, деякі загарчать, а деякі й таки тихо відійдуть. А ми нічого, стоїмо, як неживі. Вже смеркло ся, в покоях запалало світло, пани і пані почали виводити якихось пісень, на дворі почав дощ кропити, а ми стоїмо все на ганку, з очима вліпленими в ті яріючі шиби, з дрожею в тілі і роспукою в серці.

Аж ось нарешті, пізно вже в ночі, відчинили ся двері і почали один за другим викочувати ся пани до своїх брочок. Насамперед пани від комісії. Переходячи по при нас, найгрубший з них став, позирнув на нас грізно і каже:

— Ви що за одні?

— Тутешні.

— Чого потребуєте?

— Що з нашим процесом стало ся?

— З вашим процесом? То ви аж тепер приходите о тім довідувати ся? Пяниці погані! Ви варті пасовиска, ви варті ліса? А торби жебрацької не ласка? Ідїть же до дому і не смійте о тім і споминати! Минули ся роки, як добро розпирало боки! Пропали Йване гроші!

Вся комісія зареготала ся, сіла на брочки і зай поїхала. За комісією надійшов наш адвокат, спадучи ся як злодій, змішаний, ніби паний. — Га, ви ту, ви ту? — лепотїв він. — Ждав рікою, їй Богу ждав, чому не приходили рабінс. А багато вам наш дідич заплатив, щоби рав ся спинили в місті, поки тут комісія розсулюдсь, а його хосен?

— Що? як? га! образа гонору!... лепотів він, сїдаючи на бричку і курнув що духу з двора.

— Щоб ти собі голову зломив! — проговорили ми в слід за ним. Тай то дармо: не зломив голови, собака!

Аж ось і пан наш раптом немов уродив ся перед нами. Стояв похитуючи ся в отворених дверех.

— Ге-ге-ге, — говорив він з п'яним реготом, — панове громада, обивателі, бург'єря, преліпоти, а що там чувати? Як процесець іде? Нічого, нічого! Але постійте но ви, я вас тепер буду розуму вчити! Тепер ви будете скакати так, як я заграю! Я вам дам себе знати, щоб ви тямили!

І додержав слова! Прикрутив усіх так, що їй дихнути годі! Правда, громада не відразу подала ся. Зробили ми рекурс, але рекурс відкинули. Тоди ми рішили ся силою боронити свого права, але тим іще гірше собі пошкодили. Жінки, діти, чоловіки і старці, всі за покотом виринули з села щоби не дати панови заняти пасовиска. Пан спровадив військо. Ми перед військом попадали на землю, кричачи: „Хоч толочте, хоч стріляйте, а ми з сеї землі не вступимо ся, то наше!“ Але військо не стріляло і не толочило, а тільки поділивши ся на дві роти, рушило на конях через збіже, через плоти, та в село. Прийшло ся нам вертати. Два місяці стояли в селі жовніри, що було ліпшого з худоби — повирізували та позїдали, звели нас усіх на нінащо, а коли відїздили, то пан міг бути спокійний: громада була зломана і зруйнована до чиста і мусїла сама подати ся в його руки.

От така наша доля. Чи буде коли ліпше чи доведеть ся нам хоч при смерти дихнути вільнійше, Господь знає. Але пая зо всеї сили працює над тим, щоби чим раз тїсвійше натискати на нас дута. Пять коршмів у селі запровадив, шко-

ли нема, священника вибрав собі такого, що з ним
руку тягне, а нам нікому поради, живемо як ті
воли в ярмі, вже й дітям не робимо надії на крас-
шу долю...

В маю 1883 р.

ЦИГАНИ.

Ластівки, вбоге гірське село, лежить над го-
рішнім Стриєм, там де він із свого великого за-
крута під Турку повертає ід Синевідськови, вю-
чи ся поміж гори та ліси. Село невеличке та за-
недбане, криє між лісами та дебрами свої пороз-
видані, нужденні бойківські хатки. Понизше се-
ла, за шматом чорного ліса, що досягає аж само-
го берега ріки, стирчить над Стриєм висока ска-
ла. Стрімкою стіною бовдурить ся вона над са-
мим закрутом ріки, а головатим вершком, зеле-
ним від моху і папоротів, роззираєть ся по око-
личних горах. Стрий літом лагідно плюскочеть ся о
її стопи, але в осени реве грізно і пінить ся за-
ливаючи вузку стежину, що веть ся по під ска-
лою здовж його берега. А всюди довкола пороз-
сідали ся гори покриті чорним смерековим лісом;
тільки денедє верхи їх світять безлісними поло-
нинами, що мріють мов сірозелені плями на тем-
ному тлі. Пусто і сумно в осінну днину коло ска-
ли, тільки хвилі Стрия ревуть і розбивають ся о
щербате каміня.

Пусто і сумно було також в душі жандарма,
що в слотаву осінну днину йшов стежкою понад
рікою, в плащи і чаку з когутячим піре^н з ка-
рабіном перевішеним через плече, і бачно роззи-
рав ся довкола. Нігде ні душі живої, ні голосу
людського, і колиб не втоптана стежка понад рі-

вою, то можна би було подумати, що ту в тій дивій лісовій кітловині не стояла ще людська нога від нащадку світа.

— Тьфу на таку собачу службу! — воркотів жандарм, хусткою обтираючи вуси, з котрих капотіла дощова вода. — Лазь і лазь як проклятий по тих проклятих вертепах, і все надармо. Та погана Бойця боїть ся жандарма гірш чорта. Кождий обминає його на тисячу кроків, скоро тільки де заздрить. Так і здаєть ся, що кождий із них ось тільки що небудь украв або кого небудь забив. А як уже кого допадеш, то скорше бись чого небудь довідав ся від отої скали, ніж від нього. Чорти би давили ся таким поганим та бездарним народом!

Так воркотячи наближував ся жандарм ід скалі і раз по разу поглядав на Стрий, що люто розбивав свої хвилі о каміне, немов і сам гнівав ся на той дикий та бездарний бойківський нарід.

— О, яка вода велика! — воркотів дальше жандарм. — Колиб тільки стежки не залляла та кладки не забрала, бо годі би було нині на ніч зайти до тих чортівських Ластівок, хоч і як вони вже близько. Вже то я в тих горах ані руш не маю щастя, хоч сядь тай плач! Ось уже четвертий раз патрулюю тими вертепами, і ще ані разу мені не пощастило ся спіймати якого злодія або розбійника. А тимчасом ту досить тільки раз поглянути, щоби дійти до того переконання, що злодіїв і розбійників ту мусить бути чимало. І що найгірше, навіть якого небудь нужденного волоцюги або діда жебручого доси не довелось мені арештувати. Так як би змовили ся, щоб не попадати ся мені на очи. А другі жандарми що котрий піде, то за кождим разом тих волоцюгів, дідів і циганів жене навперед себе цілу череду, повний арешт напакуює. А я хоч би тобі однісінького! Тьфу на таке щасте, тай годі!..

І жандарм гнівно позирав наперед себе. Сто-

яв уже перед самою скалою. Стежка піднімала ся ту троха в гору і йшла немов по кам'яній прищі, то підносячи ся по при стрімку кам'яну стіну, то знов опускаючи ся мало що не над саме водяне зеркало. З далека вже побачив жандарм, що зараз на першій такій впадині стежка залита була каламутною, спіненою водою.

— От тобі й на! — крикнув він у роздразненню, — знов перешкода! Треба буде обходити довкола сего завалидороги, драпати ся з пів години по хащах і зломах, а за той час я міг би вже бути в Ластівках. А нехай тебе ясні громи бють з такими порядками!

І ховзаючи ся в своїх тяжких чоботях по мокрім імху, жандарм скрутив на право, між корчі, під гору, щоб обійти скалу. Несподівано якось він кинув оком в бік і зупинив ся. Що за чорт! Йому здало ся, як колиб ізза скали легенькими клубками виповзував дим, котрий немов переляканий чим борше розпливав ся і щезав у повітрі. Жандарм зразу сам своїм очам не вірив. Але коли зупинив ся і уважнійше приглянув ся, то побачив, що справді з поміж щербатих зубців скаля, немов із самого осередка її стовбура добував ся дим. Чи се може бути? Жандарм не був боязливий, а прецінь дрож пробігла у нього по за плечима, бо ніяким способом не міг збагнути, що би се могло бути. Нарешті покинув міркувати.

— Певно десь рубачі огонь кладуть. А може які злодії? Во що би ту рубачі робили? Піду переконаю ся.

І він з трудом зачав спинати ся по ховзких облазах, аж туди, де повисше них мов велитень стирчала висока кам'яна стіна. Зразу не міг нічого доглянути. Вже змрік западав; тїнь декали власне найгустїйшим мороком ослонювала те місце, відки добував ся дим. Жандарм надармо натужував взір і слух — годі було добачити або

почути щонебудь крім скаженого клекоту прибуваючої ріки під скалою та осіннього, протяжного стогону ліса.

— Гей, хто там? Озивайте ся! — крикнув жандарм, але тільки голос його понуро задуднів між скалами, а напротивна гора відкликнула кінчик його оклику „айте ся!“ Тоді жандарм почав драпати ся ще далі. На невеличкій площині між каменем видно було поломане сухе галузе, якісь свіжі ще кости, а навіть кусники напів прогнилих шмат. — Ну, прецінь слід чоловіка! — подумав жандарм. А приглянувши ся ближше, він побачив ледво помітну стежечку, що гадюкою висувала ся з поміж каменя, повзла просто півперек площини і губила ся в тіни, під стрімкою стіною власне там, відки добував ся дим. І тільки наблизив ся на які два кроки, жандарм побачив продовбану в камені невелику діру заткану обгорілою смерековою колодою. Не знати для чого серце нараз забило ся якомсь неспокійно в його груди. Вхопивши обіруч карабін, немов до штурму, він наближував ся осторожно. Тиша в нутрі таємної ями ще дужше його занепокоювала — і в дусі він почав сердити ся сам на себе за те, що перед хвилию крикнув був так голосно і зрадив своє наближене. Хто знає, може невідомий ворог, упереджений його криком, чатує вже на нього з якоїсь укритої а певної засідки? Але вертати було може ще більше небезпечно, тож ішов далі. В кінці зупинив ся перед самою печерою, оглянув шаблю і патронташ, а відтак раптом пхнув колоду багнетом і очистив вхід до печери. Дим клубами бухнув йому в лице, але за димом не видно було нічого. Щоби заглянути в нутро яскиї, він мусів аж приклякнути. А коли дим троха сізвіяв ся, то жандарм побачив нутро, виковане в скалі. Сірі кам'яні стіни сходили ся в горі немов склепине. Вохкість зеленковатими краплями так і висіла на них. В низу, в камянім по-

мості посеред яскині була продовбана невеличка яма, в котрій жеврів огонь, прикритий напів перегнилою колодою, що сильно курила ся димом. Довкола огню сиділо кількоро людей, малих і великих, ледво повкриваних брудними шматами. Лиць їх жандарм не міг іще добачити, тільки бачив, як кілька пар чорних, переляканих очий з трівогою вперло ся в нього.

— Хто ви ту? — крикнув він грізно.

— Цигани, паночку! — обізвав ся грубий, але смирний голос.

— А що ту робите?

— Бідуємо, паночку!

Жандарм ледво-неледво пропхав ся до середини яскині і почав роззирати ся по хаті і по людях. В однім куті яскині лежали ковальські прилади: міх, ковало і молоти на маленькім візку; в другім купка сухого галузя на топливо. На галузю порозвішуване було якесь курмане. Поблизько огню, на середині печери находила ся постіль цілої родини — околот соломи напів перегнилої, розпростертий на камени, і купа сухого моху та листя. Тільки на однім кінці тої постелі, на найстаршій місці лежала не виправлена кінська шкіра, котрою на ніч прикривав ся старий ром.*)

— А кілька вас ту? — запитав знов грізно жандарм, обертаючи ся до огнища.

— Пятеро, паночку, пятеро, — відповів циган і підвів ся на ноги, увесь дрожаючи від холоду. Прочі цигани також повставали. Крім старого була ту ще циганка, парубок і двоє малих, зовсім голих циганенят. Усі вони були аж сині від студени і виглядали немов попухлі — мабуть із голоду.

— Чим же ви ту живете, волоцюги? — питав далі жандарм.

— Ласкою божою, паночку, ласкою божою.

*) Цигани самі себе називають ромами.

От шкапина нам здохла недавно, то ще до нині мали ми мясо.

— А давно ви ту?

— Дві неділі, паночку.

Не знати чому жандарма лютили ті надмірно покірливі відповіді старого цигана. В його плаксивім голосі і в тім що хвиля повторюванім „паночку“ жандарм добачав укритий насміх над своєю властю.

— А багато крадете по селах? — питав він дальше.

— Ні, паночку, ми не крадемо нічого. Ром Пайкуш не краде! Ром Пайкуш поки може, живе з праці рук. Але тепер, коли нам шкапина вгубла, не можемо рушити ся дальше. Мусимо пробути ту, поки троха не розпогодить ся.

— Поки нового коня де не вкрадете! — передразнював жандарм. — Ану, збирайте ся, марш зі мною!

— Куди, паночку? — запитав старий циган тремтячим голосом.

— Не питай! Збирай ся зі своїм поганим родом і плодом, підемо до села. А там уже побачимо, що з вами робити.

Старий циган стояв немов остовпілий, коли в тім стара циганка мов камінь з неба кинула ся жандармови під ноги і заревла, немов єї хто різати хотів.

— Паночку, паночку! Голубочку наш! Що тобі винен старий Пайкуш, що тобі винні бідні роми, що нас хочеш у таку студінь виганяти в світ? Погляди лишень, моя дробина зовсім голюсінька, тай ми самі не витримаємо такої стужі. Змилуй ся, паночку, змилуй ся, не гони нас нікуди! Нехай бідні роми подихають іще на бо-
жій віяв!

— Не будеш ти тихо, ти опуде конопляни!
— крикнув до неї жандарм і відіхнув стару циганку. — Зараз мені всі забирайте ся!

Але тут уся родина, мале й велике, з вереском і плачем кинули ся жандармови до ніг і почали просити та благати його, щоби лишив їх у камяній хаті. Тим часом жандарм й сам надумував ся, що йому робити. Село ще не близько, дорога нерівна і відлюдна, ніч надходить, тяжко буде йому самому запровадити до села цілу ту зграю. Швидко він надумав ся инакше.

— Ну, — сказав, — чого ревете, дурні цигани? Не бійте ся, прецінь вас не зім живих. Нехай буде й по вашому — оставайте ся тут! Але слухай, старий, поки я не верну ся, не смій мені відсіля рушити ся!

Старий циган стояв як стовп. Здивованими, переляканими очима він позирав на жандарма, прочуваючи в його словах якесь нове лихо.

— Ну, чого-ж ти так витріщив на мене очи, чого глипаєш, мов підрізаний баран? — крикнув жандарм. — Чуєш чи ні, що до тебе говорю? Не смій мені рушити ся відси, поки я з поворотом сюди не надійду, бо нещастє твоє!

Старий циган усе ще стояв мов онімілий. Тільки циганка, низько кланяючи ся жандармови сказала: — Добре, паночку; добре! — Жандарм іще раз роззирнув ся по яскини, сплюнув з обридженя і вийшов.

— Волоцюги прокляті! — воркотів він, з трудом сходячи зо скали. — Ось куди вони запхали ся! Але прецінь я їх винайшов. Ну, чень хоть тепер який „бельбунг“ буде!

II.

Війт ластівецькій був, як кожний Богданецький, супроти власти покірний та богаку-ючий, а супроти підвладних упертий тим безоглядним упором, що ціхув чоловіка з тісним розумом. Жандарми рідко заходили до того селяця, тому то кожде появленє жандарма викликувало

в селі правдивий переполох. Люди ті, вирости в горах та лісах, уважали вїтївський уряд великим тягаром головно через те, що вїт у кождім разї мусїв ставати перед ріжними „панамі“ наїжджаючими в село, мусїв відповідати на їх запитаня, сповнювати їх розкази. Кого раз у громаді сїломіць „посаджено на вїта“, той звичайно оставав ся на тїм становищі кілька або кільканадцять лїт, поки тїлько міг ходити, бо ніхто инший не осмілював ся без крайної конечности взяти на себе ту страшну гідність.

Наш вїт був ще недавно вибраний, то й не зовсїм іще освоений з панамі. Він не троха перелякав ся, коли жандарм пізним вечером увїшов до його хати. Але ще дужше він перелякав ся, коли прибувший „пан“ розповїв йому о циганах. Правда, вїт знав, що цигани сидять у камени; значить, не самих циганів він перелякав ся. Перелякав ся він того, що жандарм таки й там „обїхморив“ їх, і що тепер певно й його враз із циганамі будуть волочити до Підбужа.

— Ну, а ви знаєте о тих циганах? — питає жандарм вїта.

— Та ніби знаю.

— Що ж вони, крадуть?

— Та матбути, не без того, щоб і не крали. Де ж би циган без того витримав! Тїлько старий часами щось кленцає, ніби то робить. Але така то його циганська робота!...

— Я так і знав, — воркнув жандарм. — Ну, вїйте, на вас лежить відповідь за них.

— На менї! — крикнув переполошений вїт. — Як вони що вкрадуть, то я маю за те відповідати?

— А так. Відповідаєте за все, що станеть ся в обшубї вашого села. У вас має бути порядок. Такої циганської голоти не можна пускати самонас.

— Ну, а щож я маю з ними зробити? Взяти їх на волівід, чи що?

— Де тільки здиблете в селі, зараз їх арештувати і віддавати жандармам у руки.

— Е, паночку, колиж бо вельможні „шандарі“ до нас так рідко заходять. А тут як би я одного арештував, то другі візьмуть тай мене підпалять.

— Підпалять! — крикнув жандарм. — То вони такі? Чекайте, зробимо ми з ними порядок. Війте, тих мені циганів припильнуйте, поки я не верну з обходу! Я їх заберу з собою до Підбужа.

— А колиж пан повернуть?

— Завтра, найдалі позавтра.

— Добре, скажу їх припильнувати, — відповів війт, низенько кланяючи ся жандармови.

Попоївши молока і „будза“ (свіжого овечого сира) жандарм положив ся на лаві, обвинув ся плащем і заснув. А тим часом війт не спав, хоть лежав на постели.

— Чи лихо якесь навернуло сего шандаря, — думав він, — що випанітрував циганів у такій схованці, де їх доси ніяка власть не добачала? І що тепер з ними робити? Коли схочу їх арештувати і спровадити до села, то що з того, що їх шандар забере до Підбужа? Посидять в арешті пару днів, а потім вийдуть на волю, і певно трафлять до Ластівок. Не тяжко, щоби мене не обікрали або не підпалили. Що циганови? Шандар далеко, а циганів волочить ся множество: досить одну кумпанію зачепити, то всіх маєш ворогами. Ой, світе мій гіренський! Тьфу на твою голову! А хіба от що я зроблю! Аякже, аякже, се буде найліпше! Коли цигани вчуть, що що мені шандар зробить? Аджеж можу утекти ще сеї ночі, заким я ще довідав ся від шандаря, що їх треба арештувати. То буде найліпше, таки найліпше!...

І з тою думкою вїйт заснув десь коло півночі.

А жандарм тим часом, хоч спав на твердій лаві, та снів про далеко приємніші рїчи, про „бельобунг“, грошеву нагороду і перенесене в красші сторони, на Подїле, на російську границю, де можна було лехко „зробити“ товсту контрабанду: і заслужити ся і обловити ся. Сон сей додав йому ще більше охоти і певности. На другий день ранїсенько він встав, зібрав ся, і ще раз остро наказавши вїткови пильнувати циганів, спішно пішов у дальшу дорогу, щоби ще нинї дійти до мети свого обходу, а завтра вернути назад до Ластівок.

Зараз по його відходї вїйт намотав на ноги потрійні онучі, обув ся в шкіряні ходаки, взяв на себе кожух, кучму на голову, перевісив борсукову торбу з „цїсарським орлом“ через плечі, а до торби вложив пару вівсяних ощипків і кусень овечого сира. Так приготований, не кажучи нікому нічого, пустив ся в дорогу ід каменеви.

— Добрийдень вам, Пайкуш! — сказав входячи до яскині.

— Доброго вам здоровячка, пане начальнику, — відповів старий циган.

— А що тут у вас нового чувати? — запитав вїйт, бойківським звичаєм не приступаючи відразу просто до рїчи.

— Зле чувати, пане начальнику. Був тут у нас вчора „кокорудза“, хотїв нас вести до села.

— До села? Е, він вас, любойки, хотїв вести до Підбужя, до криміналу.

— За що?

— Або я знаю, за що? Мусїли йому по других рїчах щось дуже наговорити на вас. Адже він не дурно він за вами так парцував, що вас а саме ту винюхав.

— Ой, ой, ой, Божечку наш, Божечку, гуртом завили цигани, — щож нам тепер робити

— Щож я вам, біднятка, пораджу? — сказав війт. — Він мені казав пильнувати вас, аж поки сам не верне, і тоді віддати вас йому до рук.

— І ви хочете нас тепер арештувати? — сказав звільна, але з укритою в голосі погрозою старий циган.

— Бог з вами, Пайкуш! — сказав війт. — Щож то я вас від нині знаю, чи що? Я сказав зараз тому шандарови, що циган, то вітер у полі: ось є, ось його нема. Хто його на припін візьме? От знаєте що, маєте ту троха хліба і сира, нате вам се від мене і йдіть собі куди хочете, щоби я про вас не чув нічого. Не хочу вам робити клопоту, але й сам не хочу через вас у біду впасти. Розумієте?

— Розуміємо, пане начальнику, розуміємо! Най вам Богойко святий заплатить! — сказав циган кланяючи ся, а за ним почала клаяти ся уся його родина. Поклавши на камянім помості ощипки і сир, війт поспішною ходою рушив назад до села, пильнуючи, щоби ніхто його не бачив. А в душі він сміяв ся з того, який то лютий буде шандар, коли завтра прийде, а циганів уже й духу не застане. *Дош*

III.

Добре то говорять: гірська осінь, то вистарчить за добру зиму на долах. Ледво наш жандарм вийшов за противну границу Ластівок, ледво війт довершивши своєї політичної місії вернув назад до села, коли в тім високий верх Парашки, що вистирчує в гору в виді величезного тризубця, покрив ся густою мракою, або, як кажуть, „закурив ся доразу“. Величезними клубами котила ся та мрака в низ, гнак сильним, свищучим вітром. За пів години все вже щезло в вирах й клубах снігу, і „курівільниці“,

котра з усіх боків біла в очі і засліплювала пішохода, замазувала йому стежку перед ногами.

Кленучи й спльовуючи раз у раз боров ся жандарм з метелицею і йшов твердо наперед. Уже недалеко було село, до якого мав дістати ся на ніч — остаточна мета його обходу. Ще тільки треба було по кладці перейти на другий бік ріки. Але се власне була дуже небезпечна штука. Ріка шуміла під кладкою мов скажена, а верхом рвав вітер, шарпаючи за поруче мов хлоп руками. Кладка була ховзка від снігу, а вітер сліпив очі. Вже близько берега жандарм поховз ся і впав у воду. Вода була неглибока, але страшно бистра. В одній хвили течія зірвала жандармови з плеча карабін а з голови чак з когутячим пірем. Великий камінь-кругляк, котрий вода котила по дні, вдарив ся о його ноги і звалав його з ніг. Тільки з крайною натугою жандарм виграмосив ся на беріг. Був мокрий до ниточки, промерзлий й переляканий. Хотячи огріти ся, бідолаха пустив ся що духу до села, до знайомого попа. Але хоч і як недалеко се було, то все таки заким забіг до хати, мокра одіж на нім сціпла на морозі як кість, а з грудві кинули ся терти його, огрівати, ратувати. Той ратунок і його зелізне здоровле зробили те, що він не добув собі ніякої тяжкої хвороби, та все таки мусів цілий тиждень пролежати в ліжку в міцній горячці. Весь той тиждень курило свігом, свистів вітер, тис мороз, так що навіть здоровому непорядно було в горах пускати ся в дорогу з одного села до другого. Аж по тижни вітер притих, випогодило ся, але мороз по тис його острійший. Жандарм не хотів довше гаяти часу, хоч піп не важив ся пускати його себе піхотою ще на пів недужого. Казав за ти санки і відвезт и його до Підбужа, куди вперед дав був зн^а пригоду.

Коли жандарм проїжджав через Ластівки, пригадав собі циганів, про котрих зовсім був забув у своїй тяжкій пригоді. Він казав візникам стати коло вийтової хати, покликвав вийта до себе і запитав його:

— А що ви зробили з тими циганами?

— Та щож ми мали з ними зробити, прошу пана, — відповів вийт, шкробаючи ся у патлату голову, — коли ми їх уже не застали.

— Як то не застали?

— А так. Скоро пан від мене вийшли, я заразисько зібрав ся і пішов, щоб їх арештувати і приставити до села. Але в камени я не застав нікого. Видно перелякали ся пана і таки тої ночі втекли.

— А то bestii! — крикнув жандарм. — Чекайте лишень, ще я вас десь придиблю!

Вийт поклонив ся, а тайком тільки всміхав ся, що йому вдало ся так хитро мудро позбутися біди. А жандарм злий і роздразнений завинув ся в свій плащ і в тяжкий баранячий кожух, що йому дав піп на дорогу, і казав їхати дальше.

IV.

Стрий скорчив ся від морозу. Низем по під скалою переїзд був вільний, а що дорога тамтуди найблизша, то жандарм казав везти себе в той бік. Ледво виїхали за ліс, що чорною стіною відділює Ластівки від решти світа, коли жандармові очі з якимось неспокоєм вперли ся в той великий бовдур, що виринув перед ним туй уже недалеко. Вершок скали не був покритий снігом, бо вітер позмітав відтам той зимовий пух і позсував його в нижні заломв. Тьохнуло щось у горці жандарма, коли побачив увесь вершок скалий покритий воронами, кавками і иншим ~~перво-~~первошодимптаством, котре то сиділо, то шибало ся ими облоками довкола, і своїм зловіщим веком та гамором наповнювало повітре.

Але що-ж се? З темнавого залому в горі, осьмома днями добувають ся ледво видні клубочки блідо-синявого диму. Кілька хвиль жандарм сумнівав ся, чи се справді так, чи тільки йому з горячки привиджуєть ся, аж Бойко, його візник, упевнив його, що справді дим добуваєть ся зі скали. Не вже-ж там ще хтось є? Жандарм аж затремтів з нетерпеливости, щоби переконати ся, що се значить. Уже набизили ся до скали. Стежка, що вела в гору, засипана снігом і ані одного сліду стопи людської не було видно на його білій скатерти. Тільки кавки і ворони при їх наближеню підняли ще більший гамір.

— То якийсь недобрий знак, що того птаства тільки тут назлітало ся, — сказав візник. — Чи не стало ся тут яке нещастє? Ся проклята птиця зараз се почує.

Жандарм не мовлячи нічого, скинув із себе кожух і навіть плащ, щоби тим лекше йому було видрапати ся на верх каменя; візник виломив пару дручків до підпирання, і так допомагаючи один одному, з тяжким трудом вони видрапали ся на верхню площину. Кавки з вереском вили ся туй понад їх головами, немов хотіли боронити своєї певної добичі.

Вхід до яскині був так як і давнійше завалений колодою і позатиканий мохом, тільки крізь маленьку шпарку в горі випливав дим. Відбили колоду і ввійшли. В яскині було тихо і темно. Аж по добрій хвили очи їх на тільки привикли до сутінку, що могли добачити якусь чорну, безобразну масу на серед яскині. То були цигани стулені в купу, повкривані мохом і листем і мертві вже, як бачило ся, від кількох день. На огнищі димила ся ще дотліваюча остання колода. лод? хот було причиною їх смерти? Голо ли се їде ціл рес

купу, жандарм побачив, що під старим циганом
не було вже невиправленої кінської шкіри, на ко-
трій він спав; недогризені кусники тої шкіри
найшли ся... в руках дітей.

Довгу хвилю стояли жандарм і візник над
тими покійниками, німі, остовпілі, переняті пере-
ляком і жалем. Може їм через душу переходили
довгі дні і ночі болючого конаня тих нещасних,
плач і зойки дітей, безпомічність і розпука ста-
рих, ціле море нужди, горя і терпіння, з которого
тепер остала ся тільки отся недвижна, в один
клуб сплетена купка трупів...

Без слова, в німім пригнобленю вийшли
в кінці жандарм і візник із яскині на свіже по-
вітре, завалили вхід до яскині, щоби не допусти-
ти птаства до трупів, а коли відтак знов сіли на
санки, візник перехрестив ся і з лицем зверне-
ним до скали почав шептати молитву. Жандарм
тим часом почав у думках укладати рапорт о тім,
що стало ся.

Нагуєвичі в липню 1882, перероблено 1887.

Історія кожуха.

Присвячую Іванови Сандулякови Луки з Карлова.

Був собі кожух. Простий баранячий кожух,
навіть не надто новий; правда, не латаний, та
вже порядно проходжений, просяклий запахом
людського поту, з поблеклими від давна прикра-
сами, що колись надавали йому характер типо-
вого покутського кожуха. Словом, тепер був
кожух звичайний, буденний, невидний, ціка-
вий для етнографа-аматора і на око без мен-
шого права до гордості.

А про те він був дуже гордий і в бесідах

із самим собою, які вів звичайно в нічній темряві, висячи на жердці над постілю господаря, чванив ся та виносив ся незвичайно.

„Щож то, — міркував він, — котрий кожух, котре футро, котрий опарат церковний має більше право до гордості й поваги від мене? Правда, лисам, покритим гранатовим сукном, більше панькають та шапкують, перед опаратом церковним більше припадають, та що то то значить! Усе про людське око! Бо, кажучи правду, які-ж їх заслуги? Хиба тільки, що одно від одного більше коштують. Чи можуть же вони зрівняти ся зо мною, простим, бідним кожухом, що своїм натуральним теплом ogrіваю всю родину? Так! сміливо можу сказати, що без мене одного ніхто, але то ніхто з родини мого господаря не міг би підчас зими виглянути з хати. Бо я їх єдиний кожух, єдина тепла одежа. І нехай мені вельможні лиси і вовчі шуби покажуть одну одежу, що так вірно, невтомимо й безкористно служить своєму господареві, як я!

„Тільки що перші кури запіють, уже встає господар, тягне мене з жердки та йде до стайні досипати худобі січки з вівсом. Верне зі стайні і стане до праці, різати січку для коній, — уже господня накидає мене на плечі та йде до стайні коровину видоїти. Верне від корови, знов господар одіває мене на себе та йде на подвір'є дров нарубати. Нарубає дров, напоїть коні коло криниці, коровину, воду принесе і вертає в хату, але мені нема супочинку. Вже мене одіває донька, дівчина, що йде на цілий день прости до багатого сусіда, за ложку страви та за сердечне спасибі. Тільки що туди прийде, служниця того багатого несе мене знов домів, бо мушу повнитися буужбу. Синочок господаря семилітній хлопчиний давши кусник хліба з часником і мисичку теплої затирки, мусить іти до школи. То-ж бере мене також на свої дрібні плечі, хоть майже щ

кістки йому сягаю і долішнім кінцем тягну ся по свігу, і йде до школи. Тай тут я не можу довго забавити. Ще в сїнях знімає мене з хлопчини парубок — слуга другого сусїда богача, що потребує мого господаря, аби йшов молотити або гній зі стайні викидати. А в полудне, коли діти виходять зі школи, знов той самий парубок несе мене до школи, щоб я хоронив від морозу хлопчину, як вертає домів. А з дому несе мене знов до господаря, а вечір знов мандрую по доньку. І так цілісінький день переходжу, як ткацький човник з кута в кут, із плечий на плечі, від праці до праці, завше до услуг готовий, завше пожаданий, тужно очікуваний і з дякою приймакий. Справді — так жити, то значить не дурно жити! То значить сповняти своє призначене, служити ретельно, бути позиточним! Так живучи, можна чути ся вдоволеним зі сповнення своїх обовязків, можна чути ся гордим“.

Оттак міркував собі сердечний кожух. Одно тільки його смутило, що надто швидко зуживав ся.

„Чую, що не довго вже мені живогіти. Незабаром шви потріскають, волос вилізе, ба навіть шкіра де-не-де вже починає тріскати. І що-ж тоді зробить мій бідний господар? Знаю, що вже від давна найгорячіше його бажане — стягнути ся на новий кожух, та як же далеко до здійснення того бажання! Від коли пан дідич ліси повирубував, нема зарібку з кіньми в зимову пору. Овець не держить, а що руками в зимі заробить, то ледви стає на яку таку обув і на податок. Відки-ж тут до кожуха? А без кожуха в зимі як без духа! Ой, тяжка хлопська доле!“

II.

ж!

Одного дня зайшла маленька зміна роз-
роз. аді кожухових услуг.

Ранок минув, як звичайно.

Кожух відвів хлопчину до школи, коли се прибігає його господар, батько хлопчини, в легкій полотнянці. Вбіг до школи, учителя не було — і хухаючи в пальці, сказав швидко хлопцеві:

— Юруню, дай по мені кожух! Пан дідич прислав по мене, каже мені їхати з його фірами в ліс.

— Ой, а як же я верну зі школи без кожуха? — повідає хлопець, скробаючи ся в голову.

— Візьми, синку, ноги на плечі тай біжи хутко, то загрієш ся, нічого тобі не буде — сказав батько, одягаючи кожух. — А може Бог дасть, що в дворі знайду ліпшу роботу, то на другий кожух стягнемо ся, — додав, аби потішити затурбованого хлопчину.

Того дня вже кожух цілий день не злазив з плечий господаря. Коли вечір оба вернули до мів, кожух у трьох місцях потріскав на рукавах, і господар воркотів невдоволений, бо окомов за роботу мало заплатив і навіть на другий день не казав приходити.

Та найгіршу біду застали дома: Юрцьо лежав хорий. Горячка зідала хлопчину, спеклими устами стогнав без тями і тільки одно повторяв: „У боці мене коле, ой коле!“

Від того дня змінила ся кожухова доля. Хлопець не ходив до школи. Що там радили, як хухали і шептали і плакали родичі, не вмію того сказати. Досить того, що перележавши зо дві неділі, Юрцьо подужав. Адже-ж тверда хлопська натура! Щезла горячка, перестав кашель, не стало колотьби в боці, тільки лишило ся ослаблене. Рвав ся хлопець до школи, та мати, бачучи його безсильність, не хотіла його пустити.

Коли се одного разу, власне як ціла родина сиділа коло миски затирки, а кожух висів на жердані, двері отворили ся і ввійшла в хату троє світля власть громадська: десятник і присе-
Слава Ісу! — сказали входячи.

— На віки Богу слава! — відповів господар
встаючи від стола.

— Час до обіду — сказала господиня.

— З Богом святим, най Бог благословить
— відповіла власть громадська.

Хвилю панувала мовчанка в хаті.

— Просимо сідати — сказав господар. Власть
ішла на лаву.

— Що-ж вас, панове, до нас приводить? —
спитав господар.

— Та то ми, куме Іване, не самі від себе
— сказав скробаючи ся в голову присяжний. —
То пан начальник нас прислав.

— Ой, а що-ж там нового? — йойкнув го-
сподар. Адже шельварок я відробив.

— Та то не про шельварок — сказав десят-
ник. — А от, хлопця до школи не послаєте.
Пан учитель на кару його подав. Маєте римсько-
го заплатити.

— Римського? А Боже! — скрикнув Іван.
— Таже хлопець був хорий!

— А хто-ж то знав? Чому-сте про те вчите-
реви не донесли?

— А Боже милий! Чи-ж то чоловікови тото
голові? — сказав Іван.

— Га, а ми також тому не винні. Нам на-
казано стягнути з вас кару, римського.

— Хоть мене на муки тут беріть, хоть ме-
ні шинами підешви печіть, коли на моім цілім
бійстю римський готівкою знайдеть ся!

— Нам нічого до того, кумцю любий — ска-
ли присяжний і десятник. — Ми, куме, громад-
ські слуги: що нам накажуть, мусимо робити.
Нема гроший, нам наказано брати що мусимо.
Сь кожух!

— Куме, той кожух, то наш єдиний м... ок!
— крикнув господар як опарений. — Без нього
хто з нас не має в чім виглянути з хати на
вироз.

Та даремні були благаня. Вже кожух був у руках десятника, а сей оглянувши його, сказав киваючи головою:

— Ну, два, три римські він іще завше варт!

— Не бійте ся, куме — сказав присяжний. — Кожух ваш не пропаде. Занесемо його до Юдки. Сегодня принесете римського — сегодня вам той кожух вернемо.

— Але-ж куме, бійте ся Бога! — сказав Іван. — Відки-ж вам візьму римського? Адже-ж без кожуха в зимі заробити не можу!

— Що нам до того? Візьміть, де хочете. Ми маємо острій наказ.

— Таже кожух мокрий — сказала господиня ламаючи руки. — Коби бодай жид його осушив, поки де кине в коморі.

Та власть уже не слухала сих слів. Десятник узяв кожух під паху і, не поздоровивши нікого, вийшов із хати. Вийшов за ним і присяжний. Ті, що лишили ся в хаті після того, як винесено кожух, дізнали такого чутя, як коли б винесено трупа когось найдорожшого з родини. Хвилию сиділи як остовцілі і тільки опісля мотна на коменду обі жінки заридали в голос, хлопцевий отер сльози рукавом, а сам господар сидів понурій коло вікна і оком слідив за властю, що відси ні відти впала як вихор і понесла власне, без чого ціла родина як стій стала в двір. Бідніща і зовсім безпомічна.

III.

Минув тиждень від того дня. Іван якимсь чурчач добув відкись римського, заніс до вікна і коли з дозвіл — узяти назад заграблений кожух. Раком із десятником пішов до Юдки, радий, прецінь знов дочекаєть ся кожуха в хаті. Та відість його незабаром минула. Коли Юдка вийшов з кожухом із комори, Іван уже з далека почув сон

нилизни. Мокрий кожух, пролежавши тиждень у вожкій коморі, став зовсім непридатний до вжитку, зігнув і в пальцях розлазив ся. Йойкнув Іван аж за голову вхопив ся руками.

— А Бог би вас побив! — сказав обертаючися то до десятника, то до жида.

— Ни, а мене за що? — відповів Юдка. — Чи то я обов'язаний сушити ваші кожухи?

— А я також тому не винен — відповідав десятник. — Кажали мені заграбити — я заграбив, решта не до мене належить.

— Але-ж бійте ся Бога — лементуван Іван. Я римського заплатив і втратив кожух! Хто-ж мені мою кривду верне?

Юдка і десятник тільки плечима стиснули.

Твори Івана Франка

які повинні знаходити ся в кожній „Січ“ та „Читальні“.

Панські жарти поема з остатніх часів панщини	— 90
З вершин і низин поезії	4—
Semper turo поезії	1 60
Давне й нове поезії	3 40
Із днів журби поезії	3—
Мойсей поема	— 60
Полуйка і інші оповідання	1 40
Воа constrictor повість	2 20
Захар Беркут повість	3—
Сім казок оповідання	1 40
Батьківщина оповідання	1 20
Лис Микита	2—
Украдене щастє драма	1—
Учитель комедія	1—
Радікальна тактика I. Радікали і релігія	— 04
„ „ „ II. Радікали і попи	— 10
Що таке поступ	1—
Панщизняний хліб	— 20
Рутенці оповідання (друкуєть ся)	

Пам'ятайте про ювілейний дар Івана Франка.
Датки слати до „Дністра“ на книжку ч. 8.000.

Хай не буде ні одного села, міста, й містечка, де б до 1913 р. не відбули ся ювілейні свята, і де б не були виклади в честь Івана Франка!

Видо зниц

риства „Просьвіта“ у Львові.

I.

ВЕДМЕДІВСЬКА ПОПІВНА.

ІСТОРИЧНЕ ОПОВІДАНЄ

НАПИСАВ

Антін Лотоцький.

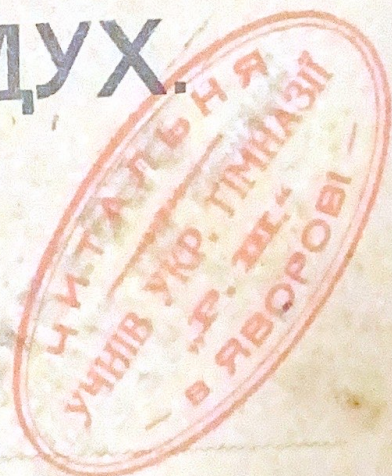
Р
44079

II.

ПРО ВОЗДУХ.

НАПИСАЛА

Н. К.

Коштом і заходом Товариства „Просьвіта“.

ЛЬВІВ 1909.

тар
сур
рема

друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

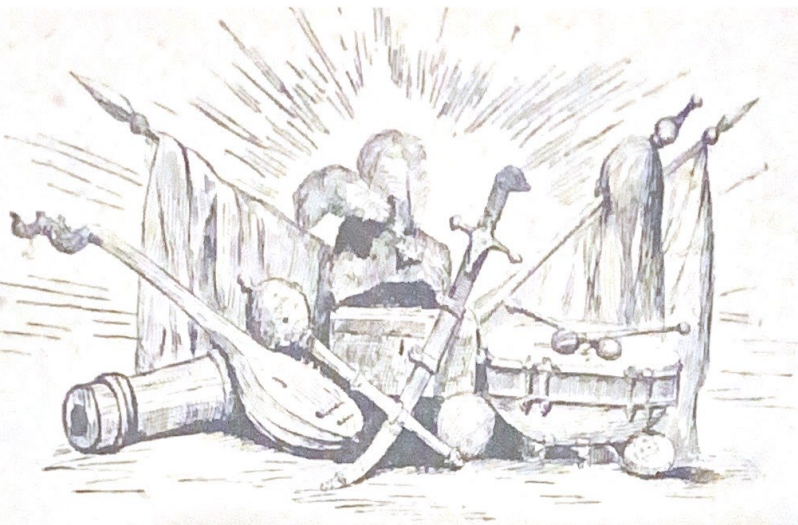
1-19

302

ОЧК
Р

3

Ведмедівська полівжа.

Історичне оповіданє
Антоня Лотоцького.

I.

Давно се було, давно! Ще як гетманську булаву держав на Україні славний Петро Дорошенко. Сумні були се часи. Безнастанні війни й безупинні наїзди та напади ворогів, так знищили, зруйнували були Україну, що цілі простори стояли пустинею. Оттоді й хижа Татарва дала ся Вкраїні в знаки, за всі часи. Нищила й грабувала села й міста, а людей, одних убивала, других забирала в ясир.

Й зажурилась Україна, що нігде прожити,
Витоптала орда кіньми маленькії діти,
Ой, маленьких витоптала, великих забрала,
Назад руки постягала, під хана погнала.

Ой, немало нашого народу карало ся тоді в татарській і в турецькій неволі. Мущени в каторзі бусурменській, а жінки й дівчата по бусурменських гаремах!

Сумні часи були! Недаром і прозвав їх український народ: руїною...

У тих то часах жив на гетманській Україні, в містечку Ведмедівці священик о. Хведір. Був він таки ведмедівський уроженець. Вже його дід, а опісля й батько його тут попували. За молоду о. Хведір козакував, побував на Січі, а коли український народ під проводом Богдана Хмельницького зірвав ся до війни з Польщею, то й він поспішив туди й не в одній битві зазірав смерти в очі. Що-йно після переяславської ради, кинув бурлацьке, вояцьке жите й вернув у рідну Ведмедівку. Тут небаром і оженив ся. Спершу став при батькови за диякона, а опісля, коли батько помер, обібрала його ведмедівська громада своїм священиком.

Гарно тай любо жило ся о. Хведорови з молодою жінкою. Небаром народила ся їм донечка, Улянка. Щасливі були. Та недовго трівало щастє. Жінка о. Хведора померла, тоді як Улянці було лиш пять літ. А стало ся се так. Раз отець Хведір поїхав був чогось до Чигирина. Несподівано напали Татари на Ведмедівку й кинули ся грабувати містечко. Кількох із них впало й на попівство. Тут була лиш молода попадя з донечкою, з Улянкою. Улянка бавила ся в садку за хатою, а мати порала ся в середині, в хаті. Татари кинули ся на матір. Хотіли взяти її в ясир. Та попадя вхопила шаблюку й хоробро відбивала ся нею від Татар. Одни Татарлюга таки й упав від єї шаблі. Бачуть Татари, що не візьмуть попаді живцем, і кинули ся на неї з шаблями. І вже кілька шабель єї зранило. Смерть не мине єї. Та не про себе вона дбає, не собою журить ся мати. Там за стіною, в садочку єї донечка Улянка! Єї мусить вона ратувати від Та-

тар! Тож оперла ся об двері плечима й дальше відбивається від напасників. Щораз слабше, щораз поволійше відбивається, бо ран щораз більше від татарських шаблук і сили все більше покидають її та все таки ні один удар не паде дармо. Кожен її удар лишає на татарських тілах кривавий слід. Аж один Татарин рубнув її шаблюкою в голову, й закрівавлена повалила ся вона долі впоперек дверей, побіч Татарина, що його вбила, й загородила собою вихід в садок, де бавила ся її донечка...

Так найшли її люди, що їм удало ся було втекти в ліси, а тепер по відході Татар вернули ся. Улянку забрали добрі люди до себе, поки не вернув батько. Небаром і приїхав о. Хведір. Почувши, яке горе стрінуло його, аж сплакав колишній козак.

Ненечку поховали в садку, під вишнями і о. Хведір лишив ся один з маленькою Улянкою.

Мала Улянка була єдиною його потіхою. Була се люба дитина. Всюди було її повно, всім цікавила ся. Та над усе любила слухати оповідань про Запорожців, про їх славу Січ, про їхні походи, про батька Богдана, як то він усю Україну висвободив, про його славний та величавий в'їзд до серця України, до Київа, про хижацькі напади Татар і Турків.

А хто-ж красше про се все знав оповідати як не о. Хведір, батенько її. Він жеж се все сам пережив, сам на власні очі бачив!

Любила вона слухати сих батькових оповідань, дуже любила. А вже найчастійше казала собі оповідати про Татар та Турків. Їх вона над усе ненавиділа за напади на Україну, за всі лиха, за всі нещастя, що вони наносили її рідній землі.

6

Наслухала ся й чимало жалісних пісень та дум
кобзарських про важку турецьку каторгу, про терпіня
українських невольників, в чужій, непривітній Туреч-
чині, як вони там чи то в мурованих склепах
підземних пропадають, чи на галерах бусурменських,
по два, по три до купи посковувані, веслами гре-
буть — як вони там карають ся та Господа бла-
гають, щоб визволив їх, бідних невольників

З тяжкої неволі турецької,

З каторги бусурменської

На тихі води,

На ясні зорі,

У край веселий,

У мир хрещений,

На святагорський беріг,

В городи християнські...

Чимало й Ведмедівка витерпіла від хижої Та-
тарви. Вже й Улянка затирила один такий напад,
власне той, коли вона й неньку свою втеряла.

Всі ті оповідання запалювали дитяче серденько
Улянки.

— Яка шкода — говорила нераз мала Улянка
до батька — що я не хлопець! Я пішла би на Січ,
навчила би ся там воювати й відомстила-б бусур-
менам за всі кривди, що вони нам заподіяли, заплатила-б
за смерть ненечки.

О. Хведір усьміхав ся на се, гладив донечку по
єї русявому волосячку й говорив:

— Не жури ся, моя маленька козачко, є й без
тебе досить завзятих козаків-молодців, що вміють ві-
домстити ворогови за кривди.

Минали літа за літами. Улянка росла, виростала на дівчину-красуню. Ось їй вже девятнайцята весна. В Улянї закохав ся син курінного писаря, Ілля. Ілля був гарний, стрункий, чорнявий козак, тож і Уляна його покохала. Та батько Уляни не хотїв про него й чути. О. Хведір хотїв, щоб його єдина дочка була щаслива. Ілля-ж зовсім не був із тих, що за ним була-б жінка щасливою. Батько дав був його до шкіл, до Києва, щоб учив ся на священника. Ілля втік відтіля на Січ. Але й там не довго попасав. Вернув домів і тепер його батько мав із ним справжній клопіт. Він ні до чого не брав ся, ні до чого путящого й не був здатний, але галабурди виправляти в місті — до сего гей уродив ся. Міщани часто-густо жаліли ся на него перед батьком, а то й перед сотника жалоби на него заносили.

Такий був Ілля, тож і не диво, що о. Хведір і чути не хотїв про него і відіслав його старостів ні з чим.

Уляна не дуже побивала ся, хоча й не перестала любити Іллю. Вона все ще не тратила надії, що батько зкінці згодить ся.

Та не так Ілля. Відмова о. Хведора заболіла його вельми, вразила його гордість. Лютило його й се, що Улянка, як йому здавало ся, не дуже за ним побивала ся. Коли намовляв єї, щоб покинула батька й утікла з ним, то рішучо відмовила!

Ілля постановив пімстити ся за зневагу. Ждав тільки нагоди...

II.

Було жарке літо. Самі жнива. Люди сливе всі в поли, коло хліба. Женці й жниці жнуть збіже. Вязальники та вязальниці вяжуть його в снопи.

Працюють люди, хоч сонце пражить, піт їм із чола летить ся. Срібlistі серпи поблискують в промінях золотого сонця, а колосисті поля так і лунають від співів веселих — жниць та женців. Уродив ся хліб гарний і радіють люди. Вже не загляне до хат страшна, люта кара голоду. Гарний урожай!...

І о. Хведір біля женців. І він радіє, що хліб так гарно зародив. Веселий, сьмієть ся, жартує з женцями.

Мигають серпи проміж збіжа і щораз більше колоса паде до долу, щораз більше снопів, щораз більше кіп на поли.

„Як на небі зьвіздоньків,
Так на ниві копоньків“ ...

Сонце підняло ся в гору. Настало полудне. Женці й жниці повідкладали серпи, вязальники й вязальниці покинули вязати снопи й позасідали в холодочках до полуденку.

Споживають люди дар божий та перекидують ся словами. І старі і молоді веселі й щасливі — журба яка ні була на сотню миль, здавало ся, відлинула їх.

— А дивіть-но, дивіть — скрикнув нараз один із женців — дивіть, які тамечки ген-ген на шляху хмари куряви підняли ся. Щоби се було?

Люди позривали ся й стали дивити ся в задь.
І справді ген-ген на шляху, що від до Ведме-
дівки показала ся курява. Великою сивою хмарою несла
ся вона все наперед...

Люди позривали ся й стали дивити ся в даль.

— Що би се було? Відкіля взяла би ся нараз така величезна курява? — питають ся женці одні одних та відповіди не має.

Стоять люди тай дивують ся. А сива хмара все близше й близше до них підсуваєть ся.

Аж ось і вигнав ся з тої куряви їздець. Гнав, що духу на спіненому кони.

Ось вже й порівняв ся з женцями, що счудовані гляділи на него та на хмарища куряви, що ген за ним котили ся.

— Турки! — крикнув їздець і пігнав дальше.

Женці заметушили ся. Одно одніське слово й миттю поля, що ще перед хвилькою лунали від співів, сьміхів та жартів веселих і щасливих женців, наповнив жах та переполох...

За їздцем показали ся драбинясті вози, навантажені всяким добром. За возами гнали товар та вівці.

На всіх лицях слідно було страх і поспіх. Погоничі раз у раз погукували на коний та підганяли їх. Усі спішили до Ведмедівки, щоб там скрити ся перед Турками враз із своїм майном. Ведмедівка була укріплена і все люди, коли ворог напав на околицю, крили ся в місточку.

І наші женці, почувши страшну вістку, покинули недожате збіже й мерщій подали ся до міста.

А в місті теж був неабиякий рух. Гонець повідомив сотника, що Турки наближають ся, й той видав козакам і людности приказ, щоб лагодили ся до оборони.

І в місті рух! Козаки чистять зброю, оглядають гармати, направляють окопи. Навіть спокійні, невоєнні мешканці: купці та хлібороби добувають зброю, яку

хто має, й лагодять єї. Старшина наглядас за робо-
тою, видає прикази. Скрізь рух таї негуння.

* * *

Прийшли Турки, як та чорна хиара. Прийшли
й обступили місто довкола. Обложивши місто, вислали
Турки парламентаря зноміж себе. Сей виїхав наперед
із білою хусткою, почепленою до ратища й закликав:

— Міщани! Піддайте ся! Коли підласьте ся до-
бровільно, нічо лихого вам не станеть ся. Колиж ні,
то збуримо ваше місточко, а вас виріжемо немов собак!
Піддайте ся.

Сказав і ждав відповіди.

Міщани відповіли пальбою з гармат, рушниць
і самопалів. Не видержали Турки огню й подали ся
назад. Вскорі наперли вдруге, та знова мусіли від-
ступити.

Бачуть Турки, що годі, що приступом не візьмуть
місточка, й обложили його довкруги, немов гадають
голодом змусити завзятих Ведмедівців до здачі.

Ведмедівці не бояли ся сего. Харчів у них подо-
статком. Могли-б видержати й довшу облогу. А й знали
вони, що Турки не майстри в облові таї не люблять
довго стояти на одному місці.

Поцівна Уляна загрівала всіх до борби. За єї
намовою міщани зважили ся навіть на вилавку й таки
добре потурбували Турків.

Не йде Туркам.

— Нічо не вдіємо з триклятими джаврами (не-
вірними) — думають вони — дурно тільки час
згаїмо.

І зібрали ся на раду й постановили там, щоб
лишити в спокою завзятих джаврів і йти далше до-
бичі шукати.

Хто ти? Я козак Ілля, писаренко.

Аж тут сторожа приводить до старшини моло-
дого козака.

— Хто ти? — питають його.

— Я козак Ілля, писаренко.

— Що тебе привело до нас?

— А ось що? Ви здобуваєте наше містечко, та не здобудете його, бо й залога сильна й укріплення добрі й харчів доводі...

— Ну і що?

— А те, що як хочете, то я покажу вам тайний вхід до міста й ви дістанете його в свої руки. Мені саме поручено стерегти сего входу й я безпечно можу вас повести тудою..

Турки повітріщували на козака очі з зачудованя. А одному з них мимоволі вирвало ся:

— Так ти зрадник!

— Я не прийшов питати тебе, що я є. Приходжу до вас, щоб жертвувати вам мою поміч. Коли хочете — добре. А коли моє не влад, то я з своїм назад — відповів бундючно Ілля.

— Ну, не ображай ся так зараз, козаче. Покажи тайний вхід тай скажи ще, що ти жадаєш за се, бо чейже за дурно...

— Нічого не жадаю! Тільки дасьте мені відділ Турків, що буде під моєю командою.

— Навіщо його тобі?

— Се вже моя річ! А впрочім і скажу. В нашого попа є дочка, що я її люблю. Я сватав її та дістав гарбуза. Тепер хочу пімстити ся, хочу змусити її бути мбею.

Турки засьміяли ся.

— А так, то кохане тебе до сего привело.

— Егеж! — відказує Ілля теж сьміючи ся.

— Веди нас! — сказали Турки.

Й Ілля повів. Жажда пімсти й бажане добутти Уляну довели легкодушного Ілля до сего, що він допустив ся зради. Та тепер він не думав над тим, якого тяжкого злочину допускаєть ся. Його душа вся була

переповнена радістю, що його пімета вже близька до-вершеня.

— Тепер покажу тобі, гордий попе, що значить Ілля, покажу! Пожалієш ти того, що погордив мною.

Турки тихо наближали ся під мури міста.

Попід землею вели до міста такі ходи, що ними до води добирали ся. Оттуди повів їх зрадник.

* * *

Міщани за пізно стямили ся. Вже значна часть Турків була в місті, коли міщани побачили, що тайний хід зраджено.

Настало замішанє. Люди не знали що діяти, чи тікати, чи боронити ся.

Тільки козаки під проводом старого сотника держали ся в ладі й хоробро відбивали ся від Турків. Уляна й тепер не спочивала. Вона всюди кидала ся й загрівала міщан.

— Люди добрі! — казала вона — плачем і зойком нічого не вдіємо. Міста вже нам не вратувати, бо ворогів більше. Скриймо ся до замку й відтіля відбиваймо ся. А тимчасом може вдасть ся нам подати вістку до Чигирини й відти прийде поміч.

Ся гадка подобала ся людям і привела їх до рівноваги. Під охороною козацьких самопалів подали ся всі до замку й тамечки замкнули ся та відстрілювали ся відтіля хоробро.

Се розлютило Турків. Вони кинули ся до Іллі:

— Ти обіцяв нам, що віддаси їх в наші руки. А бачиш де вони...

Ілля вспокоював їх:

— Не бійтеся! Замок добудете як нічо. Там не стане їм припасів і вони мусіти-муть піддатися.

І Турки обложили замок тісним перстеном, щоб голодом змусити Ведмедівців до здачі.

Ведмедівці довго не давалися й Туркам таки навкучилося стояти бездільно під мурами замку. І вони вже хотіли забиратися. Іллі дуже трудно приходилося намовити їх, щоб ще видержали. От він і переняв на себе роллю парламентаря й став переговорювати з обложеними.

А Ведмедівцям вже справді став докучати голод, недостача води. Богато нашлося між ними таких, що радили піддатися.

Навіть старшина хилилася до здачі. Один тільки старий сотник не хотів про се й чути. Але гадка прочих старшин почала вже перемагати і сотник вже по трохи став хилитися на їх сторону. Годі-ж було одному проти громади перти. Коли Уляна дізналася про се, що старшина думає здатися, пішла між них і сказала.

— Чиж не сором вам, панове старшино, вам козакам здаватисяся проклятим поганцям? Чиж не обов'язком козака боронитися до останньої каплі крові.

Почувши таку річ дівчини, старшина змішалася й мовчала. Тільки писар обізвався:

— Ет, що баба має мішатися до воєнних діл. Баба до горшків і кужеля, а не до ради, ані до шаблі. От що!

— Ви баби! — аж скрикнула вражена Уляна — ви баби, ви труси підлі, а не козаки. Але піддавайтеся, коли вам не сором. Я не піддамся, а з тими, кому мила честь міста, честь України, буду боронитися до останньої каплі крові!

Сказавши се вибігла з ради.

Станувши перед народом сказала:

Люди добрі! Старшина ваша — зрадники. Вони хочуть піддати ся, хочуть сплямити честь нашого міста. Люди, не слухайте їх! Виж знаєте, що Туркам нема що вірити. Вони все обіцяють, а коли піддамо ся, повяжуть нас і поведуть в ясир. Не дайте на поталу козацького імени. Боронім ся до останньої каплі крови. Краще згинути в чесному бою, як годить ся козакам, ніж пропадати в неволі!

Ся палка промова молодой дівчини розбудила завзяте в людей. Вони закликали:

— Не піддамо ся, не піддамо ся! Краще наложимо головами!

Нараз роздав ся перед замком звук труби. До замку наблизив ся Ілля на кони. В руці держав білу хоругву, знак, що приїздить для переговорів.

— Міщани! Піддайте ся! Нінащо не здасть ся вам ваша впертість. Як не піддасть ся, то Турки голодом виморюють вас...

Хотів ще щось говорити, та Уляна впізнавши Іллю закликала:

— Геть, зраднику, се ти ввів Турків до міста! Геть!

А за поцівною й другі кричали:

— Геть, геть, забирай ся. Із зрадниками нема переговорів!

І з мурів замку посипали ся рясні вистріли.

Іллі не остало ся нічо як вдарити коня острогами й утікати. Він так і зробив.

А тим часом палка промова молодой дівчини й її грізна та сьміла постава супроти зрадника так розпалили весь народ, що він готов був зараз і в найлю-

тійшу січу: В попівні Уляні не бачили тепер молоді, ніжної дівчини, але грізного й досвідного вождя. І вкруг Уляни залунали голоси:

— Випадьмо на Турків, випадьмо на Турків! Веди нас Уляно. Коли старшина труси, так ти веди нас!

Уляна не надумувала ся. Допала коня й з чималим відділом узброєних людей випала з міста та сміло наперла на Турків.

Турки зразу змішали ся! Не сподівали ся нападу. Та коли побачили, що відділ Ведмедівців не великий, звернули ся знова проти них. Почала ся завзята січа. Турки певні свої переваги сміло вдарили на Ведмедівців. Але й Ведмедівці, захочені палким словом і власним приміром дівчини, що попереду них гнала на кони й несла з собою неминучу смерть ворогам, били ся завзято, не вступали ся ні на крок Туркам. Блискають мечі сталевії, кров червонить землю, кипить люта борба.

Аж тут навинув ся Ілля й крикнув до Турків:
— Живцем, живцем узяти сесю дівчину.

Й Уляна побачила Іллю. Гнана жаждою пімсти з добутиим мечем кинула ся на зрадника. Та він скрив ся за Турків. Турки, послушні приказови Іллі, старали ся полонити попівну живцем. Та се їм не вдавало ся. Від її меча і пістолів падали Турки один за одним. Немилосердно сікла вона на всі сторони. А все стреміла до того, щоб дістати ся до Іллі. Хотіла розправити ся із зрадником. А він все накликає на Турків, щоб живцем ухопили її.

Падуть Турки, але й її дружина зменшаєть ся. Багато упало, чимало дістало ся в полон. Та попівна все ще бореть ся й намагаєть ся дістати до зрадника.

Нараз Ілля захитав ся. Чиясь куля поцілила його. Захитав ся й упав із коня.

— Пропадай, зраднику! — кликнула Уляна. — Не гинеш, як козак, але як трус! Від блудної кулі.

Турки, побачивши, що їх вожд упав, роз'ярені кинули ся на Уляну. Вона не пускає меча із рук. В погоні за зрадником відділила ся від своїх і не стамилася, як найшла ся сама самісенька посеред ворогів. Турки пробили її копіями. Вона впала долі, закровавлена. А з її дружини вже лиш невеличка горстка. Бачуть Ведмедівці, що смерть вже не мине їх, та бють ся хоробро, не піддають ся. Краща славна смерть, чим соромна неволя...

Нараз позаду турецького табору роздали ся вистріли. Серед Турків повстав переполох. Налякані подали ся вони в сторону, відки греміли несподівані вистріли. Се додало хоробрій горстці Ведмедівців відваги й вони кинули ся з подвоєним завзятем на ворогів.

Вскорі й із замку побачили замішане в турецькому таборі. Побачили й полк чигиринських козаків і зараз догадали ся, що се їм поміч прийшла, що їх послови вдало ся щасливо передерти ся через турецький табор. Заохочені приходом помочі випали Ведмедівці з замку і ураз з попередною горсткою наперли з одної сторони на Турків. З другої сторони сікли бусурмен Чигиринці. Взяті в два огні пустили ся Турки на втеки. Ведмедівці з Чигиринцями гнали їх геть далеко й ще чимало Турків післали на той сьвіт.

*

*

*

Прогнавши Турків, Ведмедівці забрали ся розшукувати погибших свояків. Вийшов і о. Хведір і найшовши тіло дорогої донечки, поховав єї в садку. Під вишнями зеленими, біля могили хороброї попаді выросла сьвіжа могила єї донечки Уляни, що не менш хоробро біла ся й віддала жите в обороні рідного міста.

О. Хведір лишив ся тепер круглим сиротою. Потішав ся тільки тїм, що його дочка згинула хороброю і славною смертю, як справжня козачка.

Тїла Іллі ніхто не шукав. Мабуть поховали його враз із турецьким трупом, а може й так круки та ворони розшарпали його. Писар, батько Іллі, впав також у бою. Щасливий! Не дізнав ся до смерти, якого злочину допустив ся його син...

Давно те минуло. Із могили попівни Уляни нині може й слїду не має, а український народ і досі не забув про хоробру попівну і досі згадує у пісни як

Ведмедівська попівна
Горос¹⁾ учинила,
Сїмсот Турок-яничар
З коний повалила.

Український народ ніколи не забуває тих, хто для добра рідної країни не жалів своєї крови, не жалів життя.

¹⁾ = побіда.

Про воздух.

Ішов дощик. Хоч і невеликий був він, а всеж таки не можна було йти гуляти ні в сад, ні в ліс. Чотири хлопці Степан, Федь, Василь і Іван зовсім були зібрались іти у ліс, а потім до річки ловити рибу, але через дощ мусли зістатись у хаті.

Се було особливо неприємно Степанови. Тільки сего ранку він приїхав зі Львова, де вчив ся, і йому дуже хотілось погуляти із товаришами селянськими хлопцями так, як звик гуляти з ними поки не вчив ся у Львові. Там у школі треба було вчити ся і на гуляне не було часу тай яке там гуляне поміж високими будинками й по твердому каміню. Ні дерева навколо нема, ні трави м'якої під ногами, не шелестить вітте над головою і пташки не щебечуть. Василь, Іван і Федь не журили ся тим, що дощ іде, бо вони часто гуляли в лісі і біля річки, то їх туди так і не вабило, як Степана. Навпаки навіть було краще, бо сидячи у хаті Степан міг більше розказати про те, що бачив і чув у місті, ніж тоді коли б були у лісі. Там би у него не було ні часу, ні бажаня розповідати.

В хаті хлопці сіли в коло і Степан жваво розповідав їм про науки, про товаришів, та про всякі дива, які йому доводилось бачити. Так минуло чимало часу. Нарешті Степан сказав:

— Знаєте, що хлопці, у мене навіть язик заболів розповідати. От мені хочеться загадати вам кілька загадок. Та я вам їх не скажу, а покажу. Тільки пам'ятайте, що се буде не дурничка, а загадки з науки.

— А показуй, показуй! — зацікавились хлопці.

Степан відчинив свою скринку і взяв відтіль гумовий мяч (пилку).

— Я вам скажу, що я у Львові останні три дні не снідав, бо збирав гроші на сей мяч. Останні часи учитель розповідав багато цікавого, а я все думав, що як приїду до дому, то все те вам перекажу. Як би ж то ви знали, які цікаві машини є у учителя та шкода, що дорогі. Ну, та із сим мячем можна де що показати.

Степан взяв ніж із гострим кінчиком і сів біля товаришів. Потім дав їм мяч і сказав: нехай кождий з вас добре помагає та огляне сей мяч. Він такий, як і усі мячі на світі. Бачте, що його не можна роздавити, бо він чогось тугий, хоч у його в середині нічого нема і сама скірка на йому тоненька. Проте дави його скільки хоч, а він все буде круглий та повний. Як ви думаете, чого він такий тугий, хоч і порожний?

Хлопці подумали і всі три разом відповіли: не знаю.

Степан взяв ніжик і проколов мяч.

— Ой, що ж се ти зробив. — З жалем крикнули хлопці.

— Для сего ж я його й купив — спокійно відповів Степан. — Давай швидче долоню, хоч ти Василю! Швидче!

Василь швиденько подав долоню, а Степан наблизив до неї мяч тим боком, де у йому проколов ножем дірочку, і здавив його.

— А що тобі здаєть ся? — спитав Степан Василя.

— А здаєть ся, що мені хто мов в долоню дме.

— Аж сичить! Я чую, як сичить — додав Іван.

— А що воно таке, як ви думаєте?

— Хто його зна' що — сказав Іван.

— То дух пішов — вимовив Василь.

— Що ж то таке той дух?

— Або я знаю?

— Ну, я нічого зараз не буду казати, а от ви подивіть ся. — Степан показав мяча, якого він держав пальцями. Мяча, властиво, не було. Була тільки скірка з його м'якенька, легенька, гнучка і зложена у двоє мов мисочка. Коли хлопці подивили ся на неї, Степан положив її на долоню. Скірка поволи стала розправляти ся, круглїшати і незабаром знову стала мячем, хоч вже й не таким тугим як був передше.

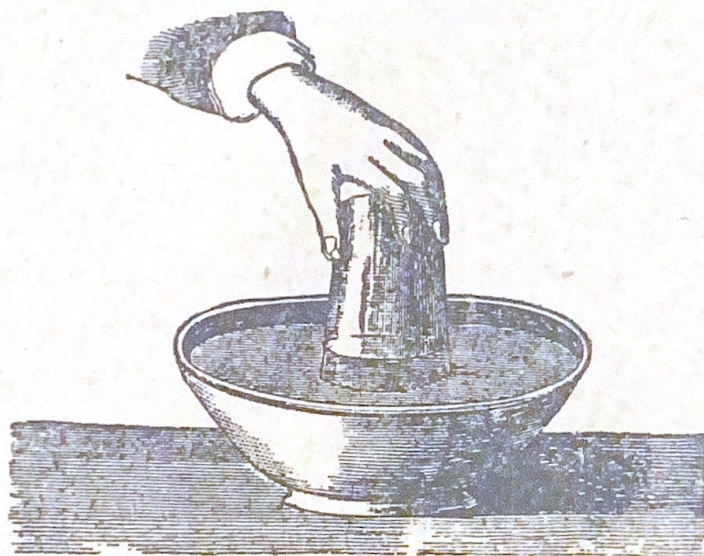
— Отсе добре! — зрадїв Іван. — А я вже думав, що він пропав на віки.

— Та вже ним бавити ся не можна, бо хоч він і круглий став, а все таки дірка у йому зістала ся і як його придавити, то отой дух, як ти, Василю, кажеш, вийде знова. Ну, так отсе вам і є загадка: що є у серединї в мячи, що він тугий та круглий?

Хлопці замислились.

— Се справді цікаво — зауважив Василь — що кілька раз бачив я мяч, а ніколи не подумав, чого він хоч зовсім порожній у серединї, а такий тугий що аж скаче, як його вдариш.

— То є дуже багато річй, до яких ми звикли і уваги не звертаємо, а як подумати, то вони дуже цікаві і щоб зрозуміти їх треба учти ся і читати книжки. А як почнеш вчити ся, як почнеш читати, то все иншим здасть ся. Мов иншими очима на світ Божий дивиш ся — сказав Степан і встаючи додав: Але я вам ще одну загадку покажу. Воно мов би річ проста, але як знаєш трохи науку, то здасть ся досить цікавим.

Степан взяв миску, налив її водою майже повну і поставив перед Василем. Потім дістав порожню склянку і теж поставивши перед Василем, сказав: Візьми ти, Василю, отсю склянку до гори дном і держи її рівно над водою. Ну, добре! Тепер таки держи її і помаленьку опускай її у воду, аж до самого дна миски.

— Чого воно, як я став опускати склянку у воду, то її мов щось не пускає, так наче б вода стала твердою — здивував ся Василь. — Та чим глибше, тим

трудніше. Що воно за диво! Не можна порожню склянку до гори дном у миску з водою поставити. Але ні, от так поставив, тільки бачу, що її треба держати, а то так і пнеться у гору. Коли пущу, то, напевне вискочить з води.

— Ану пусти.

Василь пустив. Склянка так і вискочила з води, хитнула ся, лягла на бік і помалу набравши води, сіла на дно.

— Бачте, хлопці, те саме що у повному мячи у середині, є і у склянці і не пускає її стати на дно. Се є воздух, що не пускає склянку і робить мяч круглим і тугим.

— Воздух. Не розумію — сказав Федь.

— Воздух то є такий газ.

— Газ? І знов не розумію.

— А ось послухай. Тобі не раз доводило ся бачити, що як закипить вода, то над горшком підіймається ся пара.

— Та вжеж що бачив. Воно нецікаво.

— Ну так як вона над самим горшком, то тобі її добре видно, а вище вона розходить ся, мов би кудись зовсім зникає. Але справді вона нікуди не зникає. Коли х та зачинена, то можна зауважити, як холодні шибиди спершу мутніють, або як то кажуть, заходять парою, а потім на них крапельками збирається вода. А як пари багато, то вода з шибид аж на підвіконниці тече. Деж та вода узяла ся? Та таки ж з того горшка з горячою водою. Як її огонь добре нагрів, то вона і підняла ся парою, чи як то вчені кажуть — газом, а як дійшла до холодних шибид то знова зробила ся водою, якою була спершу у горшку. Стала знова плином.

— Отже значить, як воду добре загірїти, щоб аж кипїла, то вона робить ся газом, а як охолоне, то знова стає плинном? — спитав Василь.

— Так! так! ти добре зрозумїв.

— Значить воздух є газ і похожий на пару. Що ж таке газ?

— Властиво слово газ не означає яку небудь річ, от як дерево, вода, або земля, а тільки часовий стан річи, так само як плин.

— От сего щось не розумію.

— Та от же бач вода у мисці, чи у кєрници, чи літом у річці є плинном, а коли набрати єї та поставити на огонь і вона піде паром, то вже робить ся газом. А зимою на морозі стає тверда, така хоч сокирою єї рубай. А все таки і вода і пара і лід є одна річ, тільки у ріжних станах.

— Та не всяж таки вода робить ся газом — зауважив Федь.

— Еге, не вся, бо як закипить, то єї приймають від огня. Адже чуєш іноді, як мати каже: Отсе лихо, трохи не вся вода википіла. Як би ще покипіла, то був би горщик порожний! Та не тільки від огня вода робить ся газом, а від усякого тепла. От як виперуть сорочку, то вона мокра і води у нїй багато, а як повісять на плоті, то через який час вона висихає. Вода з неї робить ся газом і йде гєн по світу, поки не стане знова водою і не впаде на землю дощем або росом.

— Від тепла вода робить ся газом, від холоду знова плинном, а чого ж воздух все газ та газ і з него ні леду ні плину не зробиш? — спитав Федь.

— Чому не зробиш? Можна зробити, тільки для сего треба великого хслоду, далеко більшого, чим най-

дужчий мороз. Тепер вже вчені навчили ся робити з воздуха плин. Видумали такі машини, що дуже воздух охоложують та ще й здавлюють його так, що з него робить ся плин. Його держать тоді у фляшках, тільки треба їх міцно затикати, бо як ні, то зараз зробить ся знова газом і втече з фляшки.

— Значить, що пара а газ, то все одно?

— Ні, не зовсім одно. Поки плин не стане справдішним газом — то він є паром. Значить на половину плин, на половину газ. Як парі є куди розходити ся, то вона стає невидимою, як воздух, а як їй тісно то збираєть ся у крапельки і стає плинном. Та окрім воздуха є ще чимало газів. Воздух і вода в стані газу не мають ні барви, ні запаху. Але є такі газы, які мають і барву і запах, як наприклад той, що називаєть ся хлор. Сей газ має зеленкувату барву і сильний запах, так що аж кашляти від него хочеть ся. Є такі, що мають лише запах, як оті, що чути від чогогнилого. Взагалі воздух складаєть ся з двох газів...

— А як же дізнали ся, що з двох? — спитав Федь — не даючи Степанови скінчити своє оповіданє.

— Я тобі ось щось покажу.

Степан узяв маленьку мисочку, налив туди води, потім скрутив кавалок паперу і положив його у воду так, що половина або й більше була зверху і суха. Зробивши се, Степан запалив той папір і швиденько накрив його фляшкою, поставивши єї у мисочку. Хлопці побачили чудну річ: Паперець погорів трошки та й погас, хоч ще зістав ся кавалочок сухого. А як погас, то вода несподівано підняла ся у гору, у склянку. Правда, вона не всю склянку наповнила, може тільки пята частину, але все таки се було незрозуміло і дивно.

— Ось бачите — сказав Степан — як ми хотіли поставити склянку до гори дном у миску з водою, то воздух, який був у склянці не пускав туди води. А чи догадаєтесь чого тепер вода пішла у склянку сама?

— Я догадуюсь! — аж крикнув Василь. — Мені здасть ся, що після того, як паперець згорів, воздуху у склянці стало менше. Мабуть частина його згоріла.

— Що воздуха менше стало, то правда, але він не згорів, а потратив ся на те, щоб піддержувати огонь. Та тільки не весь воздух потратив ся, бо як би він весь зник з склянки, то вона б уся наповнилася водою.

— Чого ж воно так, що сухого паперу ще зістало ся досить, а огонь погас? Хиба той воздух, що зістав ся у склянці не може піддержувати огню?

— А так, що не може. Бач воздух не все однаковий. Є у него така частина, що сполучаєть ся з чим таким, що може горіти, як от пап.р, солома, або дерево чи що, і тоді дає огонь, друга частина не здатна для сего і в йому огонь не може горіти, як он у тому, що зістав ся у склянці. Сей газ, у якому огонь може горіти, називаєть ся кисень, а другий, якого більше, називаєть ся азот. Як би взяти весь воздух і розділити на пять частин, то майже чотири частини було б азоту, а тільки одна кисня. Окрім сих двох газів є ще так званий угляний квас і деякі другі, але їх дуже мало і я не буду про їх говорити, бо дуже довге буде моє оповіданє. Тепер, бачте, можна зрозуміти, чого паперець погас недогорівши і чого вода у склянку пішла. У склянці звичайно була одна частина кисня, а чотири азоту. І огонь горів, поки був азот. Та вам певне самим доводило ся бачити, як наприклад, на зборах, коли у хаті зачинені всі вікна і двері, а народу дуже

богато, та у вечері засвітять світло, то воно через який час починає все менше і менше світити й далі майже зовсім гасне. Тай людям стає важко дихати.

— Еге! Еге! — обізвав ся Іван — у нас як весною зібрали ся до Ковальчука люди, повна хата тоді була, так що сидіти не можна було, всі стояли. Так як засвітили світло, то воно ледви горіло, а потім зовсім погасло. А дихати так було важко, що де-хто трохи не зімлів.

— Се робить ся через те, що кисень тратить ся на огонь і людське диханє. Людина, як і усяке живе сотворінє, як дише, то набирає у легкі воздуха, а потім випускає його. Але в легких він переміняєть ся, бо кисень переходить у кров, а замість його виходить угляний kwas, який випускає з грудий людина. Угляний kwas є завсїгди у воздуху, але його дуже мало. Коли ж де його набереть ся багато, то не тільки світло гасне і всьому живому важко дихати, не тільки люди роблять ся блїді, їм у очах темніє і голова крутить ся, але навіть умирають, коли зараз не впустити свіжого воздуха. Тоді кажуть, що то людина від поганого воздуха задушуеть ся. Часом доводило ся чути, що коли увїзти у старий льох, який ніколи не одчи-няєть ся, то і світло погасне і людина зімліє.

— Я памятаю, як тато колись розповідали, що як вони були малими, то з товаришами відкопали на городі старий льох. Відкопали трошки так, що тільки увїзти можна, а один з хлопців і каже: „Ось я полізу та подивлюсь як там“. Тай поліз у льох. Другі хлопці стали ждати його. Ждали, ждали, нема. Почали кликати — не обзиваєть ся. Хлопці злякали ся та побігли й розказали старим. Ті прийшли, відкопали льох більше, і полізли туди. Там побачили, що хлопець ле-

жити мов неживий і швидче винесли його на свіжий воздух. Згодом він очуняв. Як тато мені се розказували, я не розумів, чого то хлопець зімлів, а тепер догадуюсь, що там у льоху не було потрібного для дихання воздуха — сказав Василь.

— Та взагалі нема нічого й гіршого для людського здоровля, як поганий воздух. От хоч би й наші бідні товариші, які зимою не мають ні теплої одежі і чобіт і через се мусять завсідп сидіти у хаті та не дихати чистим воздухом, то так за зиму змарніють, що на їх аж страшно дивити ся. А вже весною, коли вже так тепло, що можна гуляти, то вони зараз здоровішають.

— А може того марніють, що їдять погано?

— Так вони ж і зимою і весною однаково годні, а все таки весною здоровіші. Є такі діти, що добре їдять, але живуть у поганому воздуху і вони бувають завсідп бліді і хорі. От хоч як мало їдять на селі, а все таки тут народ здоровіщий, ніж у місті. Там люди живуть тісно, будинки великі та високі не пускають досить воздуха і він у місті такий зіпсований і так багато у йому шкідливих газів, що люди від того хоріють.

— Я чув колись — сказав Василь — що десь у Америці є дуже високі гори, вищі від наших Карпат, так ніби то хто підійметь ся на ті гори, то в його кров носом і горлом йде. Чого то так?

— Того, що хоч воздух облягає всю землю, то ближче до неї він густіший, а чим далі від неї, то все рідший. От як пара, чим вище від горшка, тим рідша. Звичайно чим рідший воздух, тим тяжче дихати, бо без його не може жити ні людина, ні скотина, навіть ніяка рослина рости не може.

— Пострівай! Пострівай! — зупинив його Федь. — Як то без воздуха ніщо не може жити? А риби? Адже живуть собі у воді, а деж там воздух?

— То то бо і є, що і в воді є воздух. Ото, бачили, як вода починає кипіти, то на ній вискакують у гору бульбашки? Так ото воздух з неї виходить. Трапляється, що у річці забракне воздуха так саме, як його бракує у зачиненій хаті, коли там багато людей. Трапляється се тоді, коли от зимою замерзне став і у йому довго не прорубують ополонки. Тоді там під льодом забракне воздуха і риба здихає.

— А от ще хочу тебе спитати. Ото як ти нам показував загадку із склянкою та папірцем, то казав, що того вода пішла у склянку, що у ній воздуха стало менше. А мені здається, що тут якась друга причина ще повинна бути. Чого б то воді йти у склянку тільки тому, що там місця стало більше. От як би єї що погнало туди, що навкруг зверху придавило, або що...

— Ну, Василю, я тобі по правді скажу, що ти такий розумний та догадливий, що аж дивно. От як би тобі можна було учитись у школі, так ти б був першим серед учеників. Є справді таке, що надавлює воду у мисочці навкруг склянки та жене єї туди. Се той сам воздух. От коли я поставлю склянку до горі дном у мисочку з водою, то вода не підійметь ся у склянку, бо воздух є і в ній і навкруг однаково давить воду. Коли ж я спалю папірець, то от що буде: Під склянкою воздуха менше, а навкруг неї стільки, скільки і було. От він і жене воду у склянку, бо там вже нема того, що єї не пускало.

— Чи ти часом не брешеш? — засміяв ся Федь — ти вже кажеш, що воздух давить, мов він має вагу. По твоєму виходить, що воздух облягає

✓ ею землю і все, що на ній є. Значить він і мене
блягає? А чого ж він мене не давить?

Нічого не кажучи Степан узяв мяч, здавив його,
відліпив дірочку воском і положив на стіл.

— Бач — сказав Федеви — мяч сплющився
як мисочка. Що ж то його пліщить? Я ж тепер
його не держу і не давлю й нічого над ним нема,
окрім воздуха.

— Я згожуюсь, що воздух давить мяч, але чому
він мене не давить? Адже він навкруг мене і наді
мною.

— А ось ще подивись. — Степан відліпив і взяв
віск, покачав мяч на долоні і той знову став круг-
лим. — Ну, от вгадай, чому мяч не сплющується?
Адже і тепер воздух його давить як і давив.

— А ти думаєш, що я дурний і не зрозумію.
Того не сплющуєся, що тепер у мячи у середині є воз-
дух та не пускає його сплющитись.

— Оттак саме і з тобою. У тебе в середині теж
воздух є і в легких і в жолудку і в крові, і навіть
в кістках, того ти й не чуєш, як тебе воздух давить.
А от є така хвороба, вона називається плеврит (запа-
лене болони легких), то іноді буває, що після неї яке
небудь місце у легких не може вже набирати воздуха,
не може дихати і воздуха там нема. От і сей бік, де є
та хора частина легких без воздуха вгинається в се-
редину і чоловік тоді стає кривобоком. Воздух зверху
давить, а в середині його нема, от бік западає у се-
редину, кривить ся.

— А як дізнались, що воздух має вагу?

— Та так, як звичайно дізнають ся, яка вага хоч
би й хліба. Зважують тай годі. От як би зважив сей

мяч коли він без воздуха, то він би був лег
 Коли ж у йому є воздух, то він важчий.

— Ти се нам цікаві річи розповів. Тепер я
 знатиму, що то таке воздух і можу навіть сам
 дому розповісти — сказав Василь.

— Ого, який розумний став наш Василь —
 сміяв ся Федь. — А ну, ну, розкажи, щоб я
 послухав.

— То й розкажу. Воздух облягає всю зе
 складається з кисня, азоту, малої частини угля
 газу та ще кількох, він має вагу і не має ба
 і запаху.

— Що до барви, то от що треба сказати:
 зауважив Степан — коли воздуха небагато, от стільк
 як у склянці або у хаті, то він не має ніякої барви
 але коли його дуже багато, то він стає трохи бла
 китним. От подиви ся у вікно. Бачиш отой ліс у да
 лині? Він здається зовсім синій, але ж ти добре
 знаєш, що коли підійти до його ближче, то він такий
 самий зелений, як і наш, що от за двором починаєт
 ся. Той чужий ліс ми бачимо через багато воздуха.
 А коли його дуже багато, то він має блакитну барву
 і все, що через його видно здається трохи блакитним.
 Але годі розмовляти про воздух! І я і ви вже пото
 мились. Дощ вже перестав і сонце виглядає. Ходім
 у ліс!

— Спасибі за те, що розповів. Певне ти ще щось
 учив ся у школі? — спитав Василь.

— Учив ся я ще багато і все вам розповім. Але
 не сьогодні. Тепер підем гуляти. Досить вже на сей
 день науки. Ходім швиденько в ліс!

Хлопці повставали і вийшли з хати.

Н. К.

Т.ч.в. № 958.

✓

10 Kom. 8/11 Topi
X

12

12

10 Kom.

372401

178

